

ÇEVRECİLİĞİN İDEOLOJİK UNSURLARININ EKLEMLENMESİ

Dr. Aykut Çoban
Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

• • •

Özet

Temelde iki karşıt yaklaşımın çevrecilikle ilgili tartışmaları belirlediği söylenebilir. Varolan siyasal ideolojilerin çevre konularını kapsayarak kendi alanlarını genişlettikleri görüşü, çevreciliği bir ideoloji olarak kabul etmezken, ikinci yaklaşım çevreciliğin ayrı bir siyasal ideoloji olduğunu savunur. Her iki perspektifin ortak kusuru ise ideolojik unsurların birbirleriyle ilişkisini göz ardı etmeleridir. Böyle bir hareket noktasından yola çıkan bu yazı, çevreciliğin karakteristiğini ortaya koymak üzere ideolojik unsurlarının kapsamlı bir siyasal proje içinde eklemeliğini tartışır. Tartışma çevreci ideologların ve Yeşil partilerin ürettikleri metinlere dayanmakta, Yeşil siyasal kuramla ilgili çalışmalardan da kısmen yararlanmaktadır. Yazı, çevreciliğin unsurları olarak endüstriyelizm, ekolojik toplum, çevreci özne, strateji ve taktikleri ele almakta, bunların birbirleriyle ilişkisini ve iletişimini araştırmaktadır. Çevreciliğin geçmiş ve geleceği şimdi içinde eriten zaman kavramı, unsurların eklemeliğini bütünlemektedir. Yazı, çevreciliğin çok yönlü bir eleştirisine girişmeksizin, siyasal projesi olan ekolojik topluma geçişle ve farkında olmadan ima ettiği düşünce-beden, insan-doğa ikiliği ile ilgili sorunlardan kaynaklanan sınırlılıklarını analiz ederek sona ermektedir.

The Articulation of Ideological Elements of Ecologism

Abstract

Broadly speaking, there are two opposing perspectives which dominate the debate on ecologism. The first does not accept ecologism as a distinct political ideology while the second argues the other way round. However, a common flaw in both perspectives is to overlook the relationships among ideological elements of a political ideology. From this point of departure, the paper discusses the articulation of ideological elements of ecologism into an overall political project to reveal the distinctive characteristic of it. The discussion is based on the texts produced by the ecologist ideologists and Green parties and in part employs the works on Green political theory. The paper exposes the relationships and dialogues among the ecologist critique of industrialism, the idea of limits to growth, the view of a decrease of the human population, eco-centrism, appropriate technology, ecological society, ecologist agency, strategy and tactics. Ecologism's concept of time is regarded as complementary to the articulation of these ideological elements. Without embarking upon a thorough criticism of ecologism, the paper concludes with an analysis of its limitations arising from the problems pertaining to the transition to ecological society as the political project and the mind-body / human-nature dualism unwittingly implied.

Çevreciliğin İdeolojik Unsurlarının Eklemlenmesi

Giriş

1970'li yıllar çevre sorunsalının siyaset gündeminde ve bu arada ideoloji alanında kendine geniş bir yer açmasına tanıklık etmiştir¹. Sözelimi, Stockholm Konferansı'nda Doğu ile Batı, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar, çevre koruma düşüncesinin ideoloji alanıyla kesişmesine uluslararası arenadan verilebilecek bir örnek oluşturur. Konferans sürecinde eski Doğu Bloku ülkeleri çevrenin tahribini kapitalizme özgülerken, sosyalizm-liberalizm eksenini çevre konularına yansıtıyorlardı. Gelişmiş Batı büyük ölçüde kendisinin neden olduğu ve Dünyayı tehdit eden çevre sorunlarının çözümünde sorumluluğu paylaşmak için ideolojik kılıf oluşturma çabası içindeydi. Azgelişmiş ülkeler benimsedikleri kapitalist gelişme ideolojisinin bir uzantısı olarak, kirlilikle ilgili kaygıların azgelişmişliğin ortadan kaldırılmasının önünde engel teşkil etmesinden korkuyorlardı (bkz. ELLIOTT, 1998: 11). Her ne kadar çevre sorunsalı ile ideolojiler ilişkilendirilmiş olsalar da, bu örnekte söz konusu olan çevre konularının yerleşik siyasal ideolojilere nüfuz etmesinden çok, varolan ideolojilerin bakış açısıyla ele alınmasıdır.

Öte yandan, yine 1970'li yıllarda çevreci düşüncelerin varolan siyasal ideolojilere dönük eleştirileri, ulusal güncel siyasette daha yüksek sesle dile getirilmekteydi. Sonradan Yeşil Parti adını benimseyecek olan İngiliz çevrecilerinin Halk Partisi (PEOPLE), kuruluş programında yer verdiği 'ekolojik süreçlerde minimum bozulma', 'madde ve enerjinin maksimum korunması', 'durağan bir nüfus' (bkz. PARKIN, 1989: 218) gibi ilkelerle yerleşik partilerden ideolojik olarak farklılığını ortaya koymak çabası içindeydi. Benzer biçimde, Almanya'da yurttaş girişimleri (Bürgerinitiativen) ve nükleer karşıtı hareket gerek yerel çevre sorunlarının gündeme taşınmasında gerekse nükleer enerjinin kullanımı konusunda hakim ideolojilerin ve siyaset tarzının uzağında

1 Bu yazının taslağını okuyarak özellikle anlatıma ilişkin önerilerini benimle paylaşan Alâeddin Şenel'e, Mehmet Yetiş'e ve Can Hamamcı'ya teşekkür ederim. Kuşkusuz, yazının kusurlarının tüm sorumluluğu bana aittir.

biçimlenmişti. Varolan düşünce akımlarına uzaklık-yakınlık sorunu, yalnızca İngiltere ya da Almanya'da değil, çevreci düşüncenin, hareketlerin ve partilerin geliştiği ülkelerde hep tartışılan bir konu olagelmıştır.

Tartışmanın temelinde iki ekseninin bulunduğu ileri sürülebilir. İlki, varolan siyasal ideolojilerin çevre konularını kapsayarak çevreyi ideolojileştirmeleridir. Bu ekseninde, Marksizm, liberalizm, anarşizm gibi düşünce akımlarının genel yaklaşım tarzlarından yola çıkılarak çevre sorunsalı ele alınmakta, güncel çevre sorunlarının kaynaklarına dair nedensellik ilişkileri kurulmakta, sorunun çözüm yollarını gösteren felsefi, inançsal ve politik düşünce setleri geliştirilmekte ve politika araçları üretilmektedir. Eko-Marksizm, eko-sosyalizm, eko-liberalizm, eko-anarşizm gibi adlarla anılan çeşitli ideolojilerin böylesi bir sürece işaret ettiği söylenebilir. Bu tarz bir yaklaşımın akademik yazında örneklerini bulmak mümkündür. Eko-anarşist perspektiften Alan Carter (1999), eko-sosyalist yaklaşımdan David Pepper (1993), eko-muhafazakar anlayıştan Tony Paterson (1989) örnek olarak verilebilir. Bu eksene dahil edilebilecek yazarlar çevreciliği yeni bir siyasal ideoloji olarak görme eğiliminde değildiler. İleri sürülen çevreci politik düşünce, inanç, değer ve araçların varolan siyasal ideolojiler ve siyasal gelenekler içinde zaten bulunduğunu ya da kolayca içselleştirilebileceğini göstermeye çalışırlar.

Tartışmanın ikinci ekseninde, çevreciliğin (ecologism) Marksizm, liberalizm, anarşizm gibi ideolojilerden ayrı ve kendisinin bir siyasal ideoloji olduğu görüşü yer alır. Çeşitli ülkelerin siyasal arenalarında boy gösteren Yeşil partilerin bu tarz bir ideolojiye bağlı oldukları iddia edilebilir. Burada, hem çevresel bozulmanın yeryüzü ölçeğinde eriştiği düzeyin sorumluluğu çevrecilik dışındaki ideolojilere yüklenerek çevreci ideolojiye yeşerip serpileceği bir kanal açılmakta, hem de bu yeni siyasal ideolojinin düşünce kurgusuyla, toplum-doğa ilişkileri tasavvuruyla, değerler sistemiyle, çağırdığı öznelerle, ürettiği politikalarla, geliştirdiği politika araçlarıyla ideolojiler arasında bir ideoloji olduğu vurgulanmaktadır. Bu yaklaşımın akademik yazındaki temsilcilerinden Robert Paehlke (1989: 177) için çevrecilik o denli farklı bir siyasal ideolojidir ki klasik sol-sağ ideolojik spektruma bile yerleştirilemez. Robyn Eckersley (1992) eko-merkezci (eco-centric) bir anlayışın biçimlendirdiği çevreciliği, insan-merkezci (anthropo-centric) olarak değerlendirdiği eko-Marksizme, eko-sosyalizme ve Eleştirel Kurama bir meydan okuma olarak görür. Robert Leach (1996: 261) ve Andrew Dobson (1999: 236) için ise, çevrecilik sosyalist, muhafazakar ve liberal ideolojilerden unsurlar içermekle birlikte onlardan farklı bir siyasal ideolojidir.

Bu makalenin hareket noktaları, anılan tartışmaya farklı bir boyutla katkıda bulunmayı hedefleyen bir hat üzerinde yer almaktadır. Çevrecilik varolan siyasal ideolojilere bir meydan okuma mıdır yoksa onların kapsam ve

içeriklerinin gelişmesine kapı aralayan bir düşünsel açılım mıdır? Soru bir başka biçimde de sorulabilir: Farklı ve yeni bir ideoloji olarak 'çevrecilik'ten söz etmek mümkün müdür, yoksa 'ideolojilerin çevrecileşmesi' saptaması ideolojiler alanında yaşanan gelişmelere daha uygun mu düşer? Bu sorulara verilecek yanıtlar genelde gözden kaçan ama aslında daha önemli olan ve konunun temelini inen bir başka soruyu sormayı gerektirir: Bir siyasal ideolojiyi ve bu arada da eğer farklı bir siyasal ideoloji ise çevreciliği diğerlerinden ayıran nedir? Çevreciliği ele alan çalışmalar genellikle bu ideolojinin unsurlarını betimlemekle yetinmektedirler. Oysa çevreciliğin unsurları olarak ileri sürülen noktalar başka siyasal ideolojilerin unsurları arasında da yer alıyor olabilir. Buradaki yönetsel eksiklik, çevreciliğin ideolojik unsurlarının birbirleriyle ilişkisinin yani bu unsurların eklemelenmesinin gösterilmemiş olmasıdır. Bu yazının amacı, bu eksikliği göz önünde bulundurarak ve betimleyici yaklaşımın ötesine geçerek, bir ideoloji olarak çevreciliğin ideolojik kurucu unsurlarının ilişkisini ve eklemelenmesini göstermektir. Çalışmada önce, ideolojik unsurların bir ideolojide eklemelenmesinin o ideolojinin kuruluşu bakımından önemine işaret edilecek, daha sonra, ideolojik unsurların çevreci ideoloji içinde eklemelenişi tartışılacaktır.

Çevreciliğin İdeolojileştirilmesi

Çevreciliğin bir ideoloji olup olmadığı konusu araştırılırken öncelikle ideolojinin ne olduğunu saptamak yararlı olacaktır. Kuşkusuz, ideoloji konusunu ele alan pek çok düşünürün geliştirdiği değişik yaklaşımlar yol gösterici olabilir. Ancak yaklaşımlar arası bir tartışmaya girmektense yalnızca ideoloji tanımlarına göz atmak bu yazının amaçladığı tartışmaya daha geniş bir yer ayırmayı sonuçlandıracağı için anlamlı görünmektedir. Dolaşımdaki ideoloji tanımlarından yola çıkan Terry Eagleton (1991: 1-2) 16 ayrı tanıma dikkati çeker. Bu tanımlardan birine ya da ötekine bağlanarak çevreciliğin bir ideoloji olduğunu söylemek yetersiz olan ama yanlış olmayan bir değerlendirme sayılabilir. Benimsenen bir tanımla örtüştüğü ölçüde çevrecilik bir ideoloji olarak ilan edilecektir. Örneğin, eğer ideoloji 'toplumsal yaşamdaki anlamların, işaretlerin ve değerlerin üretilmesi süreci' ise ya da 'kimlik düşüncesi' ise çevreciliğin de bir ideoloji olduğu ileri sürülebilir. Nitekim, ideoloji bir 'siyasal ülküler dizisi, hem değer yüklü hem de kapsamlı bir dünya görüşü' olarak tanımlanarak çevreciliğin de bir ideoloji olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (PAEHLKE, 1989: 5). Ya da, çevreciliğin insanların toplumsal, tarihsel ya da cinsel bağlanmışlıklarına ya da onların dinsel inançlarına bakılmaksızın tüm insanlık adına ileri sürülen tek küresel kimlik olduğu (CASTELLS, 1997: 127) iddia edilmektedir.

Öte yandan, böyle bir bakış açısı yetersiz ya da eksik kalacaktır. İlkın, başka tanımlardan hareketle çevreciliğin bir ideoloji olmadığı savlanabilir.

Örneğin, ideoloji 'hakim bir siyasal gücü meşrulaştırmaya yardım eden düşünceler' olarak görülürse, çevreciliğin, böyle bir meşrulaştırmadan çok, varolan siyasal düzeni eleştiren bir içeriğe sahip olduğu yorumundan hareketle, en azından şimdilik ideoloji niteliği taşımadığı sonucuna varılabilir. Eğer ideoloji 'belirli bir toplumsal grup ya da sınıfa özgü düşünceler bütünü' ya da 'toplumsal çıkarların güdülediği düşünce biçimleri' ise, bu tanımların, çevrecilik, toplumsal grupların ve çıkarların ötesinde tüm insanlığa ortak kimlik sağlar biçimindeki görüşle bağdaşmayacağı açıktır. Daha önemli olarak ikincisi, böylesi bir tanımsal düzey çevreciliğin ideolojilerle olan ilişkisi hakkında bize bir şey söylemez. Oysa, eğer çevrecilik ideolojiler arasında bir ideoloji ise onu diğerlerinden ayıran karakteristiğinin ortaya çıkarılması gerekir.

Çevreci ideolojiyi betimleyen çalışmalarda (örn., DOBSON, 1999; LEACH, 1996: 261-83; HEYWOOD, 1992: 242-68; PAEHLKE, 1989) onun karakteristiği, kurucu ideolojik unsurlarının ortaya konulması yoluyla biçimlendirilir. Genellikle yapılan, varolan toplumsal yapının çeşitli boyutlarının çevreci eleştirisinin serimlenmesi ve almaşık olarak sunulan ekolojik toplum tasarımının özellikleri üzerinden çevreciliğin unsurlarının betimlenmesidir. Unsurlarının düşünsel kökleri bakımından diğer ideolojilerin çevreciliğe etkisi ele alınır. Bu unsurlar (örneğin, endüstriyelizmin eleştirisi, büyümenin sınırlandırılması, teknolojinin sorgulanması, nüfusun azaltılması, toplum-doğa ilişkisi gibi) çevreciliğe özgülenmiş olabileceği gibi başka ideolojilerden ödünç alınmış da olabilir. Öteki ideolojilerden ödünç alınan ya da paylaşılan unsurların çevreci ideolojinin geliştirdiği yeni tartışmalarda yeni anlamlar kazandığı vurgulanarak onun farklılığı belirtilmektedir (DOBSON, 1999: 244). Diğer siyasal ideolojilerle girdiği ilişkiler (onlardan uzaklığı ya da onlara yakınlığı ve eski ideolojik geleneklerin devamı mı yoksa yeni bir ideoloji mi olduğu) sorunu, yalnızca paylaşılan ya da paylaşılmayan unsurların ortaya konulması ile çözülemez. Düşünsel köklerinin eskide olması onun eskinin bir uzantısı olduğunu göstermeyebilir çünkü eski düşünceleri aslında yeni bir kaliba döküyor olabilir. Ya da tersine bazı unsurlarının başka ideolojilerce ve siyasal partilerce benimsenmesi ('Marksizmin yeşillenmesi' (BENTON, 1996) ve Britanya parti sisteminin yeşillenmesi (ROBINSON, 1992) gibi), çevreciliğin nüfuz edebilir ölçüde ayrıştığı gerekçesine dayanarak, onun farklılığına dair yeterli bir kanıt oluşturmaz. Çünkü her ideoloji ve genelde düşünce sistemi başkalarıyla az ya da çok bir etkileşim sergiler. Ricardo iktisadının etkisi Marx'ın düşüncesinin kurgu ve içerik olarak farklılaşmasını engelleyebilmiş midir? Şu halde, unsurlarının kimilerinin yerleşik ideolojilerden ödünç alınması, kimilerinin yerleşik ideolojilerce benimsenmesi ve kimilerinin de tümüyle onlardan ayrışması bir ideolojinin farklı karakteristiğinin açıklanması ile ilgili tartışma götürmez bir çıkarımın dayanağı olamaz. Eğer bu doğruysa, o zaman yukarıda sorulan soruya geri dönmüş oluruz: Bir ideolojiyi diğerlerinden farklı kılan nedir?

Sorunun yanıtı, ideolojik unsurların bir ideolojide eklemelenmesi görüşünden çıkarılabilir. Ernesto Laclau (1979: 99) haklı olarak 'yalıtılmış ideolojik unsurlar' ile 'bu unsurların somut bir ideolojide eklemelenmesi' ayrımını yapar. Bu ayrım örneğin faşizm için düşünüldüğünde eklemelenme kavramı daha kolay anlaşılabilir: 'Faşizm yalnızca ekonomik korporatizm, popülizm, yabancı düşmanlığı, militarizm vb. gibi bir dizi özelliklerle kendi ayrıncı niteliğine kavuşmadı, çünkü bunlar diğer ideolojik konfigürasyonlara da dahil edilebildi; onları "faşist" kılan kapsamlı bir siyasal proje içinde eklemelenmeleri idi (örneğin, büyük çaplı kamu etkinlikleri Nazi Almanya'sında ve New Deal Amerika'sında aynı rolü oynamadı)' (ZIZEK, 2000: 45). Eklemelenme kavramı çevreci ideolojinin karakteristik özelliklerinin netleştirilmesi bakımından oldukça elverişli görünmektedir². Tek tek yalıtılmış kimi ideolojik unsurlar çevreci ideolojiye kendine özgü rengi vermeye yeterli değildir, çünkü bunlar başka siyasal ideolojilerde ya da düşünce okullarında da kendine yer bulmuş olabilir. Endüstriyelizm eleştirisi ya da gelişmeye ve ilerlemeye bir sınır konması düşüncesi, muhafazakarlıkta; merkezîyetçi ve hiyerarşik olmayan yapılar geçilmesi ideali anarşizmde; tüketim toplumunun eleştirisi Frankfurt Okulunda; 'yumuşak teknoloji' düşüncesi Fritz Schumacher'de (1973); nüfus baskısı inancı Malthusçulukta bulunabilir. Çevreciliği ideolojiler arasında bir ideoloji yapan, onu diğerlerinden farklı kılan ve ona karakteristiğini veren bu ve başka unsurların belirli bir eklemelenişidir (benzer biçimde muhafazakarlık ya da anarşizmde de ideolojik unsurların kendilerine özgü bir eklemelenme sundukları söylenebilir). Altı çizilmesi gereken bu eklemelenmenin rastlantısal olmadığıdır. İstenilen her unsurun bir siyasal ideolojiye sızıp diğer unsurlarla eklemelenmesinin söz konusu olmadığını belirtmek gerekir. Bunun nedeni ideolojilerin tümüyle olmasa da belirli bir içsel tutarlılık göstermeleridir. Örneğin, militarizm unsurunun çevreci ideolojiye dahil edilmesi olasılığı, militarizm diğer unsurlarla eklemelenme oluşturmaya-acağı ve ideolojinin içsel bütünlüğünü parçalayacağı için oldukça zayıftır.

Çevreciliğin unsurlarının eklemelenmesi tartışması izleyen bölümde yapılacaktır. Bundan önce bir noktanın daha aydınlığa kavuşturulması gereklidir. Çevreci ideolojiyle ilgili çalışmalarda, konu, burada unsurların eklemelenmesi olarak ifade edilen sorunsallaştırma penceresinden tartışılmamıştır. Bunun bir istisnası Yannis Stavrakakis'in (1997a; 1997b), kendisini önceleyen ideolojik unsurların yeni bir eklemelenmesi olarak 'Yeşil ideoloji'yi çözümlediği

2 Ernesto Laclau'nun Chantal Mouffe (1985) ile birlikte kaleme aldığı *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'de eklemelenme kavramı hegemonya ve söylemin oluşumunu açıklamak için kullanılır. Belirtmek gerekir ki, burada çalışma, Laclau ve Mouffe'un genel yaklaşımının benimsenerek bunun çevreci ideolojiye uygulanması şeklindedir. Yapılan, yalnızca eklemelenme kavramından esinle çevreciliğin ideolojik unsurlarının aralarındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Laclau ve Mouffe'un yaklaşımının çevrece ideolojiye uygulandığı bir örnek için Stavrakakis'in (1997a, 1997b) çalışmalarına bakılabilir.

iki makalesidir. Bu görüşe göre, Yeşil ideolojinin yeniliği, yeni ve farklı bir düğüm noktası ('nodal point') etrafında eklemlenmesinden kaynaklanır. İçsel yapısını kurarak onu diğerlerinden farklılaştıran bu düğüm noktası, daha önceden varolan bir dizi öğeye yeni bir anlam verir ve onları Yeşil ideolojinin unsurlarına dönüştürür. Her ne kadar bu çalışmanın yöntemsel hattı Stavrakakis'in yaklaşımıyla benzerlik taşıyormuş gibi görünse de, gerçekte ciddi farklılıklar göstermektedir.

Stavrakakis'in yaklaşımı, çevreci ideolojinin içsel kuruluşunun ve oluşum mekanizmasının çözümleme araçlarını araştırması bakımından önemli olmakla birlikte bazı sorunları barındırmaktadır. Öncelikle, yer yer bir düğüm noktaları ailesinden söz edilse de bunların neler olduğu tartışılmadığı gibi, giderek asıl vurgu hakim bir düğüm noktasına yapılmaktadır. Önceden varolan ideolojik unsurları hegemonyası altına alan, çevresinde eklemlenmenin olduğu düğüm noktası ya da 'başat-gösteren' ('master-signifier'), 'Yeşil' ya da onun eşanlamlıları olarak bildirilen 'doğa' ya da 'eko'dur (STAVRAKAKIS, 1997a: 266, 270). "Yeşil ideoloji, Yeşil ideolojidir çünkü odağı 'Yeşil'dir", demek gerçekte totolojik bir ifadedir. Burada, 'Yeşil' hem önceki unsurların eklemlenme noktasıdır, hem onları dönüştürmektedir, hem de yeni bir siyasal ideolojiyi biçimlendirmektedir. Aslında Stavrakakis (1997a: 265-6, 274-5) bu totolojinin farkındadır, ama öne sürdüğü gerekçeler totoloji sorununu gidermekten uzaktır. Ona göre, düğüm noktası, ideolojiye farklılığını veren üstel bir anlam yoğunlaşması olduğu kadar, çok çeşitli unsurların ve anlamların varlığı nedeniyle altta yatan kurucu bir eksikliğin de işaretidir. Bu eksikliği maskeleyerek 'totolojik bir performans' sergileyen düğüm noktası, bu sayede ideolojinin inşasını ve onun diğerlerinden farklılaşmasını sağlar. Paradoksu görmek ve ona açıklama getirmek, ille de bir düğüm noktası bulma ya da başat gösterenin etkisini saptama arayışından kaynaklanan teorik bir açmazı ortadan kaldırmaya yetmemektedir. Kaldı ki bir başkası, çevrede yer alan unsurların bağlandıkları merkez unsur olarak başka bir noktayı vurguluyor olabilir. Çevreci ideolojinin odağında evren ya da dünya gezegeninin yer alması nedeniyle diğerlerinden farklılaştığı (LEACH, 1996: 262) ya da onun merkez unsurunun toplum-doğa ilişkileri olduğu (DOBSON, 1999: 238) ya da asıl ayırıcı unsurun eko-merkezci felsefede bulunabileceği (ECKERSLEY, 1992: 26-31) ileri sürülebilir. Bu demektir ki, çevreci ideoloji için üzerinde anlaşılmış tek bir merkez unsurun varlığı söz konusu değildir. Bir düğüm noktası saptamak yerine, çevreci ideolojiyi birbiriyle ilişkilendirilmiş bir unsurlar demeti olarak ele almak yerinde olacaktır.

Stavrakakis'in yaklaşımındaki ikinci sorun, Yeşil ideolojiyi çeşitli ayırık kertelerin bir 'montajı' olarak kurgulamasıdır. Montaj görüşü, yukarıda değinilen eklemlenmenin bir rastlantıdan ibaret olduğu anlayışına kapı aralamaktadır. Sanki bir dizi yalıtılmış öğe Yeşil eklemlenme noktasında birbirine bağlanmaktadır (montajın gerçekleşmesi için bir düğüm noktasına

gereksinim duyuluyor da denebilir). Bu açmazın çözüm yolu olarak Stavrakakis (1997a: 270), eklemleme sürecinin ideolojik-hegemonik mücadele mantığının ürünü olduğu görüşünü ileri sürer. Ama bu kez de ortaya çıkan durum, heterojen toplumsal grupların koalisyonunun, diyelim bir siyasal partinin ideolojisinde ideolojik unsurların heterojen bir eklemlemesini sonuçlandırdığını söylemekten ibarettir. Hangi ideolojik öğelerin iletişim kurabildiği ve eklemlenebildiği hakkında bir çözümlemeye gidilmemiştir (benzer bir eleştiri, Laclau ve Mouffe'un (1985) eklemleme kavramıyla ele aldıkları söylemin teorik analizi için de geçerlidir). Unsurların birbirlerine göre konumları, birbirleriyle olan ilişkileri ve iletişimi ve çevreci ideolojik projede bir bütünlük sergilemeleri göz ardı edilmiş gibi görünmektedir. Bu çalışmanın geri kalanında girilen iş, çevreciliğin unsurlarının aralarındaki ilişkiyi ortaya koymaktır.

Çevreci İdeolojinin Anatomisi

Çevreci ideoloji içinde çevresel sorunlar önemli bir yer tutmakla birlikte çevre için duyulan kaygı çevreci olmanın tek ve yeterli koşulu değildir. Benzer kaygılar farklı siyasal ideolojilere bağlanmış, çevreye duyarlı bireyler tarafından da duyuluyor olabilir. Aşağıda açıkça ortaya konulacağı gibi, çevreciliğin tek unsuru çevre değildir; ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamın çeşitli boyutlarına dair sorunlar ele alınmakta, bunlarla ilgili çözümler gösterilmekte ve bütünlüklü bir siyasal proje ortaya konmaktadır. Bu kapsamsal genişlik, yalnızca başka siyasal ideolojiler ile çevrecilik arasında bir aç oluşmasına zemin hazırlamakla kalmamakta, aynı zamanda kendi içinde de farklı ideolojik konumların oluşmasına kaynaklık etmektedir. Eğer çevreciliğin tek belirleyeni çevre için duyulan kaygı olsaydı, bu ideoloji içindeki ayrışmaların en aza inmesi beklenebilirdi. Ekonomik büyüme, teknoloji, siyasal rejim, nüfus, değerler sistemi, uluslararası ilişkiler, çevresel bozulma vb. hakkındaki farklı değerlendirmeler ve çözüm önerileri ister istemez farklı konumların biçimlenmesine neden olmaktadır. Çevreci ideoloji içindeki konumsal ayrışmaların bir başka kaynağı da, bu ideolojinin beslendiği felsefi ve siyasal düşüncelerin çeşitliliğinde aranmalıdır. Toplum, siyaset, siyasa ve etik ölçekleri çerçevesinde bir çözümleme yapan J. Wissenburg (1997), ganiizmden ekolojik ütopyacığa, evrimci eko-natüralizmden yeşil tüketimciliğe kadar en az 42 değişik çevreci yaklaşım ve ideoloji saptamaktadır.

Ayrışmalar üzerinden giderek çevreci ideolojiyi betimlemek bile söz konusu olamayacağına göre, onun özelliklerini resimleyebilmek için kimi çalışmalarda tutulan yol konumsal farklılıkların törpülenmesidir. Farklı kavramlarla ifade edilse de genellikle ikili bir ayrışmaya işaret edilmektedir: çevreselcilik (environmentalism) ve çevrecilik (ecologism), reformcu ve radikal

çevrecilik, açık ve koyu Yeşil, 'sığ ve derin ekoloji' (NAESS, 1995 [1973]), 'yeşil ve Yeşil siyaset' (DOBSON, 1990: 3-8), 'teknolojik merkezcilik ve eko-merkezcilik' (O'RIORDAN, 1981: 1-19), 'çevreselcilik ve toplumsal ekoloji' (BOOKCHIN, 1980: 57-9). Yeşil siyasetin ele alındığı başka bazı çalışmalarda İngilizcedeki *environmentalism* ve *ecologism* sözcükleri genellikle birbirlerinin yerine kullanılmakta ya da bu ikisinin olsa olsa ideoloji içinde yer alan iki perspektifi ortaya koyduğu savunulmaktadır. Böyle bir ayrımın iki perspektif arasındaki farklılıkları ortaya koyarken benzerlikleri gizlediği, ikisi arasındaki diyalogu engellediği ileri sürülmektedir (bkz. BARRY, 1999: 3-5; HAYWARD, 1998: 5-6; TORGERSON, 1999: 2-3). Çevreci ideolojinin ifadesini bulduğu birincil kaynaklara baktığımızda ise, çevreciliğin tanımsal özelliklerinin çevreselciliğinden farklılaştırılarak sunulduğunu görmekteyiz. Bu durum gerek Yeşil parti program ve bildirgeleri için gerekse çevreci ideologların kaleme aldıkları metinler için geçerlidir. İngiliz Yeşillerinin ideologlarından Jonathon Porritt (1984: 3-5) Yeşil ve ekolojist sözcüklerini birbirinin yerine kullandığını belirttikten sonra, endüstri toplumunu dönüştürmeyi amaçlamayan reformistlerin Yeşil olarak nitelenemeyeceklerini ileri sürer.

Gerçekten de, çevreselciliğe özgü pek çok özellik başka siyasal ideolojilerle ve parti programlarıyla geçişkenliğe sahiptir. Örneğin, çevreciliğin savunduğu toptan bir dönüşüm yerine siyasal-yönetimsel teknikleri gözden geçirme, teknolojinin sorgulanması yerine teknolojik gelişmenin esas alınması, büyümenin sınırlandırılması yerine ekonomik etkinlik ve verimlilik, eko-merkezci yaklaşım yerine insan-merkezci yaklaşım, insansal amaçlardan bağımsızlaşmış değer anlayışı yerine araçsal değer, ekolojik/sürdürülebilir toplum yerine sürdürülebilir kalkınma çevreselcilik ile sosyal demokrat ya da muhafazakar partilerin ideolojisinin ortak paydası olabilmektedir. Bu nedenle, çevreciliğin diğer siyasal ideolojilerden farklı karakteristik özelliklerinin, unsurlarının birbiriyle ilişkisine bakılarak ortaya çıkarılabileceğini göstermek üzere, buradaki çalışmanın odağı çevreselcilik değil, çevreciliktir. Bu odaklanmanın bir başka nedeni de şudur: Doğaldır ki, çevreselcilik bir yana, gaitanizmden yeşil tüketimciliğe kadar çevreci ideolojinin içine serpiştirilebilecek çok çeşitli konumsal farklılıkları gözetken bir anlayışla, bu çalışmanın sorunsalını analitik olarak tartışmak neredeyse olanaksızdır. Öte yandan, çevrecilik ve çevreselcilik arasındaki diyalog ve kimi benzerlikler kuşkusuz önemlidir. Ancak, benzerlikleri ön plana alanlar, ikisi arasında ileri sürülen farklılıkların felsefi temellerini sorgulayarak bir benzeşme hattı oluşturmaktadırlar. Giderek de felsefi, teorik bir tartışma yapmaktadırlar. Oysa bu yazının amacı, bir Yeşil siyaset teorisinin ortaya konması değildir. Siyasal bir ideolojiyle, açtığı tartışmalar bakımından ondan kapsamca daha geniş olan siyasal bir düşünce arasında karşılıklı bir etkileşim bulunur, ancak bunlar birbirlerine indirgenemezler. Aynı zamanda, siyasal parti ideolojisi ile siyasal bir ideoloji de birbirlerine indirgenemezler ama aralarında yukarıdakine benzer bir karşılıklı

etkileşim söz konusudur. Siyasal bir ideoloji, siyasal bir proje etrafında örüldüğü ve projenin gerçekleştirilmesi yollarından biri de parti ile mücadele olduğu için, ideoloji ile parti programı arasında bir etkileşim vardır. Bu bakımdan, çalışmanın geri kalan kısmındaki çözümleme çevreci ideologların metinleriyle, Yeşil partilerin program ve bildirgelerini temel alacak, çevreci siyasal düşünceyle ilgili yapıtlarla çevreciliği betimleyen akademik çalışmalarından da yararlanacaktır. Ararlarındaki ilişkinin tartışılacağı çevreci ideolojik unsurlar, endüstriyelizmin eleştirisi, ekonomik büyümenin sınırlandırılması, nüfusun azaltılması, teknolojinin sorgulanması, eko-merkezcilik, ekolojik toplum projesi, çevreci özne, strateji ve taktiktir.

Endüstriyelizmin Eleştirisi

Çevreci ideolojinin, içinde yaşadığımız toplumsal formasyonu çözümlemeye ve eleştirmeye dönük kavramsal araçlarından en önemlisi endüstriyelizmdir. Sosyolojik açıdan kavramın, üretim sürecinde makinelerin üstlendiği merkezi role ve şeylerin üretiminde maddi güç kaynaklarının kullanımına gönderme yaptığı savunulur (GIDDENS, 1990: 56). Her ne kadar bu anlamıyla kavramın kullanılışı fabrikalar, makineler ve teknoloji imgelerinin ötesinde üretim sürecine dahil olan unsurların eşgüdümünü sağlayacak kurallar çerçevesinde üretimin toplumsal örgütlenmesini kapsıyor olsa da, çevreci ideolojide yaptığı göndermeler yaşamın tüm alanlarına nüfuz edecek ölçüde geniştir. Endüstriyelizm, solda ve sağda yer alan partilerin, kapitalist ve eski sosyalist rejimlerin dayandığı, ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel ve bireysel alanları kuşatan ve çevreci ideolojinin kendisini alternatif olarak sunduğu bir düşünce sistemi ve siyaset tarzı olarak ilan edilir. Çevreci ideolojiye göre, endüstri toplumunu belirleyen endüstriyelizm, ekonomik cephede, sermaye ve teknoloji yoğun bir üretim sürecinde talebin kısıtlanmasına dayalı üretim örgütlenmesiyle yalnızca küçük bir azınlık için refah sağlarken çoğunluğu yoksulluğa mahkum etmektedir. Toplumsal cephede, patriyarkal değerlerle yoğrulduğu için kadın-erkek eşitsizliğinin ebedileştiği, kurumsallaşmış şiddetin gündelik yaşamın parçası kılındığı, merkezîyetçiliğin her alana sindiği bir toplum durumudur. Siyasal cephede, örgütlenme ve işleyişin hiyerarşik ve merkezîyetçi olduğu, farklı siyasal görüşlerin karar alma mekanizmalarını etkileyemediği bunun yerine uzman görüşlerinin esas alındığı, özgürlükçü ve dayanışmacı yaklaşımları dışlayan bir hukuk ve düzen anlayışının hüküm sürdüğü vurgulanmaktadır. Endüstriyelizmin çevre ile ilgili yapı, yönetim ve politikalarının insan-merkezci görüşlerle biçimlendiği, doğanın fethedilmesi ve hakim olunması gereken ve insansal amaçlara hizmet eden bir araç olarak görüldüğü, çevrenin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir değer olmak yerine işletmeye açık bir kaynakmış gibi ele alındığı belirtilmektedir. Saldırgan bireycilikle örülmüş olan endüstriyelizmin kişisel

özerkliği yok ettiği, bireyin tüketim köleliği dışında her tür kültürel gelişmesine engel olduğu, insanı ürettiği ürüne, kendisine, topluma ve doğaya yabancılaştırdığı savunulmaktadır (PORRITT, 1984).

Endüstri Devriminin başlamasından bu yana toplumlar sürekli olarak niceliksel maddi zenginliğin artırılmasını beklemekte ve bu yüzden de kesintisiz biçimde ekonomik büyüme hedefini gerçekleştirme peşinde koşmaktadırlar (THE GREEN PARTY, 2000). Sınırlı bir dünyada endüstriyel üretimde sınırsız bir genişleme hedefi, dünya çapındaki çevre krizini günden güne derinleştirmekte, doğal kaynak stoğunun her geçen gün daha da azalmasına yol açmakta, atıklar ve kirlilik sorunlarını çözümsüz hale getirmekte, insan ve hayvan türlerinin yok olmasına neden olmakta, insanları ruhsal ve entellektüel bir bozulmanın eşiğine getirmekte ve gelecek kuşakları tehdit etmektedir (DIE GRÜNEN, Tarihsiz: 4). İngiliz Yeşillerinden Sandy Irvine ve Alec Ponton'a (1988: 2) göre de, toplum içinde, toplumlar arasında ve toplumla doğa arasında sömürü ilişkileri üzerinde yükselen günümüz endüstri toplumu, insanları ve yerleşimleri birörnek bir yaşam biçimine mahkum etmekte, ekonomik olarak daha fazlası adına politik alanda hak ve özgürlükleri yontmakta, gelişme adına yalnızca insanı değil aynı zamanda çevreyi ve canlı türlerini bir yıkımın eşiğine getirmekte ve sonuçta bireyin, toplulukların ve doğanın bütünlüğünü parçalamaktadır.

Açıktır ki, çevreci ideolojinin biçimlendiği metinlerde endüstri toplumlarının karşı karşıya kaldığı çok çeşitli ve karmaşık sorunların kaynağı, endüstriyelizm kavramında ifadesini bulan bir düşünüş ve siyaset tarzının belirlediği endüstri toplumunun kendisidir. Endüstriyelizm eleştirisi çevreciliğin öteki ideolojik unsurlarıyla karşılıklı bir ilişki içindedir. Ekonomiyi koşullayan sınırsız büyümecilik, tüketimcilik ve teknolojik belirlemciliğin yarattığı işsizlikten yoksulluğa uzanan ekonomik sorunların çözümü, çevreciliğin ideolojik unsurlarından olan büyümenin sınırlandırılmasına, teknolojide uygun ölçeğin oluşturulmasına ve nüfusun azaltılmasına bağlıdır. Ekonominin koşullayıcı ilkeleri ile yakın ilişki içinde olmak üzere, merkeziyetçilik, kurumsallaşmış şiddet ve hiyerarşiyle ve katılım ve dayanışmanın bulunmayışıyla ilişkilendirilen siyasal sorunların ve uyuşturucu bağımlılığından sağlık ve eğitim gibi alanlarda ortaya çıkan çok çeşitli toplumsal sorunların çözümü, şiddete başvurmama, özgüven, kendine yeterlilik, özgürlükçülük, katılımcılık, dayanışma gibi ilkelerin belirlediği ekolojik topluma geçiş ile mümkün olacaktır. Benzer biçimde, ekolojik toplum projesinde endüstri toplumuna özgü çevresel sorunların ele alınışı ve çözüme kavuşturulması, gerek büyümenin ve nüfusun sınırlandırılması gerekse de eko-merkezcilik temeline dayanan doğayla uyumlu toplum-doğa ilişkilerinin yerleşmesine bağlıdır. Şu halde, endüstriyelizm kavramı çerçevesinde hem karşı olunan bir toplumsal formasyonun eleştirisi yapılarak alternatifi olarak sunulan

çevreci düşünüş ve siyaset tarzının altyapısı oluşturulmakta hem de bu eleştiri çevreciliğin diğer ideolojik unsurlarıyla eklemlenme sergilemektedir.

Büyümenin Sınırlandırılması

Günümüz endüstri toplumunun, sonuçlarını dikkate almaksızın sürekli ekonomik büyümeye dayalı yapısının fiziksel sınırları zorladığı görüşü çevreci ideolojinin yapı taşlarından biridir. Çevreciliğin ekonomik büyüme karşıtı tezleri, büyümenin maliyetlerini ve sınırlarını kapsamlı biçimde tartışan Büyümenin Sınırları (MEADOWS vd., 1974 [1972]) başlıklı raporun derin izlerini taşır. Rapor, endüstrileşme, doğal kaynaklar, tarım, nüfus ve çevreyi karşılıklı ve dinamik bir ilişki içinde ele alır. Rapora göre, endüstrileşmenin mevcut düzeyi ve hızı karşısında yenilenemeyen doğal kaynak rezervleri tükenmekte, tarımsal üretim hızla artan nüfusu beslemeye yetmemekte, endüstriyel ve tarımsal atıklar ve nüfus baskısı çevrenin taşıma kapasitesinin ötesinde yoğun bir kirlilik yaratmakta ve sonuçta tüm bunlar büyümenin fiziksel sınırlarına ulaşıldığını göstermektedir. Büyüme sınırlandırılmazsa dünyanın bir çevresel yıkımla karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Çevreciler, Raporun saptamalarıyla koşutluk içinde, büyümenin yıkıcı etkilerini belirterek sınırlandırılması gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Bu vurgu, endüstriyelizm eleştirisi, nüfusun azaltılması, teknolojiye güvensizlik, eko-merkezcilik ve ekolojik toplum gibi öteki ideolojik unsurlarla bir bütünlük oluşturmaktadır. Nüfusun, ekonomik üretimin ve teknolojik yeniliklerin sınırlarının insanlığın yok olması pahasına ihmal edildiği savunulmaktadır. Büyümenin çapının ve hızının sınırlı oluşu yaşamın bütün yönlerine uygulanabilir bir olgu olarak görülür. Her şeyden önce insanların içinde yaşadıkları çevrenin biyolojik ve fiziksel kısıtlılığı söz konusudur. Dünyanın fiziksel mekanı, gereksinim duyulan çeşitli kaynakların miktarı ve ulaşılabilirliği sınırlıdır; tıpkı insan bedeninin ve beyninin biyolojik sınırlarının olduğu gerçeği gibi. Önemli olan üstesinden gelinebilecek belirli bir sınırın bulunup bulunmadığı değil, tüm kısıtlılıkların ve büyümenin maliyetlerinin karşılıklı etkileşiminin göz önünde tutulmasıdır. Sınırların tümü bir arada düşünüldüğünde endüstriyel büyüme toplumunun felakete götüren doğası açığa çıkmaktadır (IRVINE/PONTON, 1988: 12-3). Doğanın ekolojik dengesinin kârı artırmaya dayalı ekonomik büyümeye kurban edildiği, bunun yalnızca toplumsal ve psikolojik sorunlar yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda çevre kirliliği, tehlikeli atıkların yarattığı riskler ve doğal kaynakların tükenmesi gibi nedenlerle, canlı yaşamın biyolojik temelini ortadan kaldırdığı sonucuna ulaşılmaktadır (DIE GRÜNEN, Tarihsiz: 6). Bütün ekonomik etkinlikler, toplumsal ve kültürel gelişme doğal sistemlere dayandığına göre, dünyanın fiziksel kaynaklarının sonlu olduğu gerçeğini göz ardı eden sınırsız büyüme,

insan toplumlarının bağımlı olduğu doğal süreçleri tahrip ederek insanlığın geleceğini tehdit etmektedir (THE GREEN PARTY, 2000).

Sürekli artan kaynak kullanımı, endüstriyel üretim ve kirliliğin ekolojik sürdürülebilirlikle uyumlu olmadığı görüşü, çıkış yolu olarak büyümenin sınırlandırılması ilkesi ile çerçelenmiş yeni bir ekonomik sistemin kurulması görüşüyle bütünlenir: 'Yeşil ekonomik siyasa bu yüzden hem gezegenin doğal sistemlerinin hem de bütün bir insanlığın arzularının sınırlarını tanıyan ve bu ikisi ile uyumlu da olan bir ekonomik sistemin doğuşunu özendirir' (THE GREEN PARTY, 2001a: Economy). Bu ekonomik sistem yaklaşımı ile *Büyümenin Sınırları* raporunun önerilerinden biri olan 'sıfır büyüme' tezi arasında fark vardır. Çevreciliğin ekonomik sisteminde, ekonomik büyümenin bazı alanlarda sürmesinin zorunluluğu kabul edilmektedir. Örneğin, gelişmiş ülkelerde insanın toplumsal, kültürel, zihinsel ve tinsel varlığının gelişmesine yardım edecek sektörlerde büyümenin sağlanması (niteliksel büyüme) buna karşılık kışkırtıcı bir tüketimi ve niceliksel bir sahip olma talebini doğuran sektörlerde büyümenin durdurulması ekonomik politikaların temel hedefi olarak saptanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ise endüstriyelizmin çarpık gelişme yaklaşımından uzaklaşması koşuluyla ekonomik büyümenin bir süre daha kaçınılmaz olduğuna işaret edilmektedir. Ama her iki grup ülkede de büyüme her durumda gezegenin sınırlarını gözetmek anlamında sürdürülebilir olmalıdır (PORRITT, 1984: 120). Yeni ekonomik sistemin hedefleri arasında şunlar sayılabilir: Daha az enerji ve doğal kaynak kullanımı, yenilenemez kaynaklardan yenilenebilir olanlara geçilmesi, bir kez tüketilip atılan malların yerine kullanım süresi uzun olan ürünlerin üretimi, ekolojik denge ve yaşam üzerinde uzun süreli yıkıcı etkileri olan üretim süreçlerinin terk edilmesi, güdümlenmiş istekleri değil gereksinimleri karşılayan malların ve toplumsal hizmetlerin sunulması, yaşam kalitesini yükseltmek üzere herkes için yeterli bir gelir düzeyinin ve isteyen herkesin çalışabilmesinin garanti altına alınması, kişisel gelişme ve toplumsal kalkınmanın araçlarına herkesin ulaşmasını sağlamak için kaynakların, zenginliğin ve fırsatların adil dağıtımının gerçekleştirilmesi (THE GREEN PARTY, 2001a: Economy; DIE GRÜNEN, Tarihsiz: 7; IRVINE/PONTON, 1988: 28-30; PORRITT, 1984: 122-4). Tüm bunlar niceliksel büyümeyi sınırlandıran buna karşılık niteliksel gelişmenin olanaklarını genişleten bir toplumsal yaşamın kurucu koşullarıdır. Daha azla yetinip daha nitelikli bir yaşam sürdürmenin mümkün olduğu ileri sürülmektedir. Bunun öncülü ise, fiziksel sınırların, doğal döngülerin ve ekolojik ilkelerin gözetilmesidir.

Nüfusun Azaltılması

Büyümenin sınırlandırılması yalnızca ekonomik alana özgülenmiş bir ideolojik unsur değildir, daha az enerji ve kaynak kullanımı, daha az tüketim ve

daha az kirlilik nüfusta büyümenin sınırlanması ile ilişkilendirilmektedir. Dünyadaki yaşamı büyük bir baskı altına alan etmenin insan etkinlikleri olduğu saptamasına koşut olarak, yaşam üzerindeki tehdidi azaltmanın yollarından birinin nüfusun azaltılması olduğu görüşü savunulmaktadır. Aslında bu görüşün kökleri Thomas Malthus'un (1958: 6-14) 1798 yılında yayınlanan *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme* başlıklı yapıtında bulunabilir. Ona göre, insanın çoğalma güdüsü ve yaşamak için beslenme gereksinimi değişmez bir tarihsel veridir. İnsanlar, yaşamak için gerekli besin maddeleri bulunduğu ölçüde çoğalmaktadır, böylece nüfus sürekli olarak artmaktadır. Ancak, nüfus geometrik diziyle artarken besin maddeleri aritmetik diziyle artmakta, iki artış oranı arasındaki derin eşitsizlik, insanlığı ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Nüfustaki artış oranının neden olduğu açlık, kıtlık ve yoksulluğun önlenmesi için nüfusun belirli bir sınır içinde tutulması gereklidir.

Malthus'un ve yeni-Malthusçu düşünce sisteminin savunduğu (örn. HARDIN, 1974; EHRLICH, 1968; BROWN, 1978) nüfus ilkesinin izleri çevreci ideoloji içinde izlenebilir. İnsanların sayısındaki artışın dünyadaki canlı yaşamı tehlikeye attığı ve ekolojik süreçlerin sürdürülmesini olanaksız kıldığı vurgulanır (NAESS, 1989: 29). Kaynakların sınırlı oluşu gerçeği veri iken, nüfustaki artışın, sürdürülebilirliğin sağlanmasının önündeki başlıca engellerden biri olduğu savunulur. Kirlilik, atıklar, yerleşkelerin tahrip edilmesi, kentsel ve tarımsal toprakların bozulması ve benzeri pek çok sorunun kaynağı olarak nüfustaki artışa işaret edilir. Bu sorunların çözümü nüfusta belirli bir azalmanın gerçekleştirilmesine bağlıdır. Azalmayı mümkün kılacak eylemler uygulamaya konulmadıkça, Malthus'un ölüm oranını yükselterek nüfusu sınırlandıran etmenler olarak gördüğü salgın hastalık, savaş, kıtlık, sefalet ve doğal afet gibi nüfus denetim mekanizmalarının kendi yasalarını icra edeceği ileri sürülür (THE GREEN PARTY, 2001a: Population; IRVINE/PONTON, 1988: 17-23; PORRITT, 1984: 26-9).

Ama, işte tam da bu noktada çevrecilik Malthusçuluktan uzaklaşır. Gerçekten de, Malthus'un ve yeni-Malthusçu düşünce sisteminin etkisi açık olsa da, nüfusun azaltılmasına dair ideolojik unsur, diğer ideolojik unsur ve ilkelerle eklenerek çevrecilik ile Malthusçuluk arasında belirli bir ideolojik aç oluşur. Bu türden nüfus denetim mekanizmaları gerek Malthusçulukta gerekse de derin ekoloji düşüncesinden etkilenmiş Önce Dünya! (Earth First!) gibi eylemci grupların ideolojisinde geniş bir yer tutuyor olmakla birlikte, çevrecilik bu tür denetim mekanizmalarını olumlamaz. Çünkü bunlar baskıcı ve zorlayıcı önlemlerdir ve çevreci ideolojinin şiddete başvurmama ilkesi ile uyumlu değildir. Şiddete başvurmama ilkesi, ekolojik toplumun inşasına dönük hedeflerin ve politikaların şiddet, baskı ve zora dayalı araçlarla gerçekleştirilemeyeceği anlamına gelir. Nüfusun azaltılması, öncelikle, insanların bilinçlenmesi yoluyla gönüllü olarak insanlığa, gelecek kuşaklara, diğer

canlılara ve çevreye karşı sorumluluk duymalarıyla olanaklıdır. Aynı şekilde, nüfus ile endüstriyelizmin eleştirisi ve büyümenin sınırlandırılması unsurları da eklemlenme sergilemektedir. Üretkenlik, verimlilik ve rasyonelleşme adına tarımda endüstrileşme, dünyanın beslenme sorununu çözmek bir yana verimli tarım topraklarının bozulması sonucunu doğurarak sorunu derinleştirmiştir. Sahte istekler üreterek sürekli büyümeye dayalı endüstriyelizm, zenginliği niceliksel olarak daha fazlasını tüketmek ve daha fazlasına sahip olmak biçiminde görülebilir simgelere indirgediği için, insanlar sürekli olarak daha fazlasını istemektedir. Bu bakımdan, nüfusun büyüklüğü kadar ne kadar tükettiği, ne kadar atık bıraktığı, doğal kaynaklar üzerinde ne ölçüde baskı oluşturduğu önem taşır. Bütün insanları nüfus baskısının eşit ölçüde sorumlu özneleri olarak göstermenin, gelişmiş ülkelerin dünyanın geleceğine yönettikleri tehdidi gizlediği ve az gelişmiş ülkeler üzerinde de siyasal baskı unsuruna dönüştüğü vurgulanmaktadır. Ama solda yer alan kimi siyasal ideolojilerin ileri sürdüğü dünya çapında adil bir paylaşımın, gezegenin fiziksel kaynakları sınırlı iken, aşırı nüfus sorununu çözmeye yetmeyeceği iddia edilmektedir. Yoksulların temel gereksinimleri, az gelişmiş ülkeleri sömüren gelişmiş ülkelerin tüketim düzeylerinin azaltılması ile karşılanabilir. Dünya ölçeğinde tüketimi azaltmanın yollarından biri nüfusun fiziksel sınırlarla uyumlu bir rakama inmesidir. Bu nedenle nüfusun azaltılmasının ve daha azla yetinmenin gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Uygun Teknoloji

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sorgulanması, çevreci ideolojinin ayırıcı unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (DOBSON, 1999: 237; HEYWOOD, 1992: 253-5; LEACH, 1996: 273; PAEHLKE, 1989: 118-20). Solda ve sağda yer alan siyasal ideolojilerin, bilimin ve teknolojinin rasyonelliği, verimliliği ve üretkenliği artırarak ekonomik ve toplumsal sorunları ve yeni kirlilik azaltıcı araçları sunarak çevre sorunlarını ortadan kaldırdığı yönündeki savları çevreciler tarafından kusurlu bir yaklaşımın ürünü olarak görülür. Her şeyden önce toplumların çözüm bekleyen sorunları teknik sorunlar değildir, ama sosyo-ekonomik sistemin işleyiş süreçleri ile ilgilidir. Bu açıdan, teknolojinin sorgulanması yukarıda irdelen diğer ideolojik unsurlarla yakın bağlantı ve eklemlenme içindedir. Teknolojik yeniliklerin artan nüfusu ve sürekli büyümeye dayalı ekonomik sistemi sürdürmenin araçlarını yaratmaya yeterli olmadığı ve olamayacağı altı çizilir. Bilim ve teknolojinin endüstriyelizmin kökleşmesinin araçlarını sunduğu, bugüne kadar büyümenin sürekliliğinin sağlanmasının maddi olanaklarını sonuçsuz bir biçimde genişletmeye çalışmanın ötesinde başka bir işlev yüklenmediği ve sorun çözme araçları olarak gösterildiği için de giderek zenginliğin ve gücün bir kısım azınlığın elinde toplanmasına hizmet eden bir ideolojik aygıtı dönüştüğü

belirtilmektedir (PORRITT, 1984: 50). Bir başka deyişle, bilim ve teknoloji sanıldığı gibi insanlığın gelişmesinin tarafsız motor gücü değil, ideoloji yüküdür. Öte yandan, artan nüfusun beslenmesi ve çevre kirliliğinin ortadan kaldırılması konusunda bilime ve teknolojiye duyulan güvenin de sınırlarının bulunduğu vurgulanır. Bilim ve teknoloji, ne ölçüde gelişmiş olursa olsun, fiziksel ve biyolojik sınırları ortadan kaldıramaz. Teknoloji yardımıyla, kirlilik azaltıcı önlemler alınsa bile sıfır emisyon ve sıfır atık gibi bir sonuca ulaşılmış değildir. Kaldı ki, her bilimsel-teknolojik atılım önceden öngörülemeyen bazı olumsuz yan etkileri de beraberinde getirebilmektedir (IRVINE/PONTON, 1988: 36-7). Sınırlı teknolojik başarılar, çevre sorunlarının giderilmekte olduğu ve artan nüfusun taleplerinin daha kolay karşılanabildiği gibi yanlış bir inanışı besleyerek daha çok üretim ve tüketim ve daha çok kirlilik yaratılmasına dolaylı bir katkıda da bulunmaktadır. Kısaca söylenirse, endüstri toplumlarında mevcut kullanım biçimleriyle bilim ve teknolojinin, doğanın ve insanların sömürülmesi mekanizmalarının genişletilmesi dışında bir gelişme yaratmadığı savunulmaktadır.

Bilime ve teknolojiye duyulan güven hümanist felsefi yaklaşımların temel öğelerinden biridir. Burada, bilim ve teknoloji, toplumların karşısına doğanın diktiği, insanlığın gelişimini sekteye uğratan engellerden kurtulmanın aracı olarak görülür. Bu yaklaşımı benimseyen Reiner Grundmann'a (1991: 108) göre, toplumlar teknoloji kullanarak doğayı dönüştürdükleri için teknolojiyi terketmek, toplum-doğa ilişkilerinde daha geri bir evreye dönmek olur. Hümanizmin karşısında yer alan natüralizm yaklaşımı ise teknolojiyi sorun çözme aracı olarak değil de sorunun kaynağı olarak görür. Hümanizm günümüzde teknolojinin ideoloji yüklü olduğunu ve yıkıcı değerlerden arındırıldığında bir sorun kalmayacağı görüşünü savunurken, en katıksız biçimiyle (örn. EHRENFELD, 1981: 260) natüralizm, teknolojinin kendisinin yıkıcı değer ve ilkelerle biçimlendiğini, bu yüzden de bunlardan arındırılmasının güç olduğunu, teknolojinin terk edilmesi gerektiğini iddia eder. Çevreci ideoloji, teknolojiye sinmiş toplum ve çevre için yıkıcı sonuçları olan değerleri vurgularken natüralizme, teknolojinin ideoloji yüklü olma özelliğinin giderilebileceğini söylerken de hümanizme yaklaşır. Ama teknolojiye duyulan sınırsız güveni sorguladığı ve teknolojinin terk edilmesi görüşünü kabul etmediği için her ikisinden de uzaklaşır. Bir başka deyişle, çevreci ideolojide teknoloji ile ilgili ideolojik unsur hümanizmde ve natüralizmde olduğundan farklı bir eklemlemeye işaret eder. Arı hümanizm doğayı insanın düşmanı, arı natüralizm insanı doğanın düşmanı olarak ele aldığı için teknoloji yaklaşımları insan-doğa ilişkisinin nasıl anlaşılacağı görüşleri ile eklemelenir ve bütünlenir. Buna karşılık, çevreci ideolojide, özellikle natüralizmin düşmanlık ilişkilerinden izler bulunabildiğine dair bir kayıt düşerek, teknolojinin sorgulanması, hem yukarıda belirtildiği gibi diğer ideolojik unsurlarla, hem de aşağıda tartışılan eko-merkezcilik ve ekolojik toplum unsurları ile eklemelenir.

Teknolojiden mutlak kaçışı önermeyen çevreciliğin bu bakış açısı, aslında, sorguladığı teknolojik yeniliklere ekolojik toplumun inşasında önemli roller yüklemesinden kaynaklanır. Çevreci ideologların kaleme aldıkları metinlerde olsun, Yeşil partilerin manifestolarında olsun bir teknoloji karşıtlığı söz konusu değildir. Karşı olunan, bilimsel-teknolojik yeniliklerin her durumda arzulan, olumlu sonuçlar yarattığı ve karmaşık teknolojiler üzerinde yükselen yaşam biçimlerinin daha basit olanlara üstün olduğu varsayımdır. Teknoloji, sınırlılıkları hesaba katılarak ve seçici bir biçimde kullanılmalıdır. Seçiciliğin ölçütü insanlığın ortak yararı, doğanın ve yaşamın biyolojik temelinin korunmasıdır. Bilimsel-teknolojik buluşların hangilerinin insanlara, gezegene ve yaşama potansiyel bir zararının bulunduğu, hangilerinin bulunmadığı ve günümüz toplumlarının denetleyebilme yeteneklerinin ötesinde bir içeriğe sahip olup olmadıkları dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, teknolojik gelişme, her durumda kabul edilmesi ya da yadsınması gereken bir veri değildir, demokratik-katılımcı süreçlerde toplumun yapması gereken bir seçimin gereklilikleri doğrultusunda olmalıdır. Böyle olduğu ölçüde bilimsel-teknolojik ilerlemeler ekolojik toplumun inşasının kilometre taşlarına dönüşecektir: Bilim ve teknoloji kendimiz ve gezegen hakkındaki bilgiyi ve bilinci artıracak, dünyanın sonlu kaynaklarını korumaya yardım edecek, dünyanın bütün halkları için nitelikli bir yaşamın temelini oluşturacak, daha az enerji ve kaynak kullanımını olanaklı kılacak, yinelenen sıkıcı işleri makinelerle devretmenin yolunu açarak insanların kendilerini geliştirmelerine olanak tanıyacaktır. Ekolojik bir toplumda teknoloji küçük ölçekli, kolay denetlenebilir ve merkezîyetçi olmayan bir üretim tarzının teknik donanımlarını sağlayacaktır (THE GREEN PARTY, 2000; 2001a: Science and Technology; DIE GRÜNEN: 7-9; PORRITT, 1984: 128-30, 175). Fritz Schumacher'in (1973: 153-4) geliştirdiği merkezîyetçilikten uzak, ekolojinin yasalarıyla uyumlu, kıt kaynakların kullanımında dikkatli ve insanı makinelerin [makine sahiplerinin] hizmetine koşmak yerine insana hizmet eden 'orta kademe teknoloji', çevreciliğin 'yumuşak teknoloji' (IRVINE/PONTON, 1988: 48; PORRITT, 1984: 129) kavramıyla örtüşür. Ekolojik toplumda teknoloji, büyümenin, merkezîleşmenin, denetime olanak tanımamanın ve yıkıcılığın değil, fiziksel sınırların gözetildiği doğayla uyumlu, merkezîleşmeden uzak bir toplumsal yaşamın ve insanın kendisini geliştirmesinin aracı olarak görülür.

Eko-merkezilik

Çevreci ideolojide toplum-doğa ilişkilerinin kavranışı ve bu ilişkilerin sosyo-ekonomik, siyasal ve çevresel göndermeleri eko-merkezilik ilkesinde ifadesini bulur. Eko-merkezilik, çevreselcilğe sinmiş olan insan-merkezilik ilkesinin karşısında yer alır. İnsan-merkezilikte her şeyin ölçüsü insandır; evrenin odağına yerleştirilen insanlık için insansal olmayan dünya (non-human

world), madde ve kaynaklarıyla, hayvan ve bitki topluluklarıyla insansal amaçlara hizmet eden bir araçtır. Doğal varlıklara değer yükleyen özne, insanın kendisi olduğu gibi, çevresel değerlerin korunması ve çevre politikaları oluşturulması düşüncesinin ardında yatan da insana özgü çıkarların ve estetik kaygıların gözetilmesi ve korunması gerekliliğidir. Çevresel bir sorun varsa, bunun çözümü, insanı merkeze alan bir politika oluşturmaktır; çünkü insansal amaçlardan bağımsız kendi için korunacak bir doğa yoktur. Eko-merkezçilik ise doğanın araçsallaştırılmasına karşı çıkar; insan doğada ve doğayla birlikte yaşar, aralarındaki ilişki bir amaç-araç ilişkisi değil, karşılıklı bağımlılık ilişkisidir. İnsanlar gibi doğal varlıkların da kendi oluş biçimleri ve özerklikleri bulunur. Ussallık, gelişmiş bir dil ve araç yapımı gibi insanı diğer canlılardan ayıran özellikler onu doğayla ilişkisinde daha önemli kılmaz, yalnızca diğer canlılardan değişik bir yapma ve oluş biçimine işaret eder. İnsanlık bu özellikleri nedeniyle canlı türlerin hiyerarşik olarak en üstüne yerleştirilip yaşamın amacı olarak anlaşıldığında insansal olmayan her şey önemsizleşir, değersizleşir. Değeri olmayan bir şeyin korunması için bir neden kalmaz ve böylece bu düşünce tarzı doğanın tahribatına ve çevre sorunlarının yoğunlaşmasına katkıda bulunur. Oysa, insansal olmayan dünya için, kendinde bir değere (intrinsic value) sahiptir. Cansız varlıkların, hayvanların ve bitkilerin insansal amaç ve çıkarlardan bağımsız için değeri vardır. Doğal varlıklar ve çevre insana hizmet eden araçlar oldukları için değil, kendileri değerli oldukları için bütün organizmalara ve varlıklara saygı göstermek ve korumak gerekir. Doğa ve çevre insan türü yaşamını sürdürdürebilsin diye değil, ama insan, doğanın parçası ve canlı türler arasında bir tür olduğu ve bu yüzden de doğayı bozma hakkı olmadığı için korunmalıdır (bkz. BARRY, 1999: 24-5; BRAMWELL, 1989: 16-7; DOBSON, 1990: 63-71; ECKERSLEY, 1992: 26-9; MARTELL, 1994: 78-106; NAESS, 1989: 29-32).

Çevreci ideolojinin çözümlenmesine dönük olarak burada ele alınan metinlere bakıldığında eko-merkezçilik ilkesinin benimsendiği sonucuna ulaşmak zor değildir. İnsanla doğa arasındaki ilişkilere dikkati çeken çevreci ideolog Porritt (1984: 10, 111, 184-5, 206, 208, 222) insanlığın doğal ağ içinde yalnızca tek bir düğüm olduğu, canlı-cansız varlıkların dışında ya da üstünde olmayıp onlarla bir bütünlük oluşturduğu görüşünü benimser. Bu bütünlük nedeniyledir ki, dünyaya yönelmiş her tehdit kendimize yönelik bir tehdittir; dünyada oluşturulan her yara bizim kendi yaramızdır. İnsanlığı doğadan ayırarak tümüyle yıkıcı etkiler yaratan ve hem doğaya hem kendimize yabancılaşmamızın kaynağı olan insan-merkezçilik terk edilmeli, yaşamı merkezine koyan, doğayla uyumluluk temelinde yükselen, gezegene ve onun yaratıklarının tümüne saygıyı esas alan eko-merkezci felsefe benimsenmelidir. Benzer biçimde, Irvine ve Ponton (1988: 4, 14-5) da yaşamı destekleyen, zenginleştiren eko-sistemlerin bütünlüğüne saygı göstermeyi ve korumayı ve

çevre ile kültürün çeşitliliğinin ve karmaşıklığının sahip olduğu içkin değeri giderek artan tekbiçimliliğe karşı savunmayı, çevreciliğin temel ilkeleri arasında sayarlar. Onlara göre, insanlığın, gezegenin ekolojik sağlık ve refahına bağımlı olduğu görüşünü savunmak, Yeşil bir siyasetin başlama noktasıdır. Yeşil siyasalar gelecek kuşakların ve diğer türlerin haklarına saygı gösteren bir toplum-doğa ilişkisinin oluşturulmasına dayanır. Yeşil bir siyasal manifesto dünyadaki bütün yaşam formları içindir. Benzer vurgular Yeşil partilerin program ve manifestolarında da yer alır (THE GREEN PARTY, 2000; 2001a: Responsibilities and Rights; DIE GRÜNEN, Tarihsiz: 4-5). Geleneksel siyasetin insanı doğadan, bireyi toplumdan ayıran mantığının yerini, Yeşil siyasette, bireyi, doğayı ve toplumu karşılıklı bağımlı gören bir anlayışın aldığı ifade edilir. Ekolojik olarak temellenmiş siyasaların insanları ve çevreyi doğanın parçaları olarak gördüğü, yaşama dönük ciddi tehdidin ancak doğanın ve insanların sömürüsüne karşı çıkararak aşılabileceği belirtilir. Ekolojik siyasetin, yararlılık ve kullanıma bağlı değer verme anlayışının ötesinde ekolojik sistemin bütününe değerli gördüğü, bunun bir sonucu olarak da insan etkinliklerinin yaşamın zenginliğini yok etmek yerine ona katkıda bulunmasının gerekliliği vurgulanır.

Eko-merkezilik ile çevreciliğin öteki ideolojik unsurları uyumlu bir ilişki içindedir. Endüstriyelizmi besleyen mekanist dünya görüşü, doğayı kullanılacak ve sömürülecek bir mala indirgeyerek doğa ile insanlar arasındaki bağları koparmıştır. İnsanlığın doğaya bağımlılığı gerçeğini göz ardı eden endüstriyelizmin insan-merkezci yaklaşımının yerini çevrecilikte eko-merkezilik almıştır. Bu ilke ile insan evrenin merkezi olmaktan çıkarıldığı için, insanın bencil amaçlarının ve çıkarlarının gerçekleştirilmesine yönelik sınırsız büyümeden vazgeçilir. İnsan doğanın parçası olduğuna göre, doğanın yasaları ve sınırları ile uyumlu bir ekonomik sistem önerilmektedir. Aynı biçimde, eko-merkezilik nüfusun azaltılması ile de eklenir. İnsan, türler hiyerarşisinin tepesindeki yerinden alınıp türler arasında bir tür olarak görüldüğü içindir ki, diğer türleri ve yaşamı tehdit etmeye hakkı yoktur. Bu tehdidin ortadan kaldırılması ve insan türünün kendisinin ve diğer canlıların yaşamlarını sürdürüp gelişebilmeleri ancak nüfusun azaltılması ile mümkündür. Bugüne kadar insanın doğaya hakimiyetinin teknik araçlarını sunan bilimsel-teknolojik gelişmelerin, doğayı tahakküm edilecek ve sömürülecek maddeler toplamına indirgeyerek insanı doğaya yabancılaştırdığı inancından hareketle, ekolojik toplumda uygun teknolojinin insanın doğayla yeniden bütünleşmesinin, doğayla uyumlu, fiziksel sınırları gözetken toplumsal gelişmenin araçlarını sunacağı vurgulanır.

Ekolojik Toplum

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında ortaya konduğu gibi, çevreciliğin ideolojik unsurları, kendisi de bir ideolojik unsur olan ekolojik toplum ideali ile ilişki içindedir. Mevcut endüstri toplumunun alternatifi olan ekolojik toplum, şimdinin eleştirisi üzerinden giderek kurgulanan bir 'gelecek' ütopyasıdır. Bu topluma geçiş zorunluluğunun belirleyenlerinden biri, çevreci ideolojinin zaman kavramıdır. Çevrecilik, gelecekle geçmiş, şimdi içinde bağlantılıdır. Çevrecilerin sıkça yineledikleri, 'Dünya atalarımızdan miras kalmadı, onu gelecek kuşaklardan ödünç aldık' sözü, geçmiş ve geleceğin şimdiki zamanla örtüşmesinin bir anlatımı olarak anlaşılabilir. Çevreci ideolojide gelecek ve geçmiş, şimdinin doğasında saklıdır (immanent). Geçmişten bugüne değin olanlardan şimdiki zamanda çıkarılan dersler, geleceğin, sonradan inşasından ziyade şimdiki zamanda inşasına yarar. Geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki uzaklık azalmıştır. Örneğin, mevcut toplumsal yapıda geleceğin, şimdiki zamanda elde edilen maddi değer ve kazanımlara feda edilmesi nedeniyle, ekolojik toplum hedefine yönelmiş Yeşil partinin aslında kısa bir yaşam süresinin olması gerektiği, onun başarısının kendini işlevsiz kılma hızına bağlı olduğu düşüncesi (PORRITT, 1984: 11) ile 'Yeşil Partiler geleceğin Yeşil toplumunun bir embriyosu değildir bugünkü topluma müdahale etme araçlarıdır' (IRVINE / PONTON, 1988: 145) görüşü, geleceğin inşasının gelecek zamana özgü bir şey olmadığını, şimdiki zamanın amacı olduğunu ifade eder. Geçmiş, şimdi ve geleceğin yoğunlaşmasını gösteren zaman kavramı, çevreciliği, geleceğe ertelenmiş değil, aslında şimdideki bir yıkımın ('apocalypse now', HARRÉ vd., 1999: 7) habercisine dönüştürür. Belirsiz ve tehditlerle dolu ama insanın sahip olduğu kapasite sayesinde gelişme ve ilerlemeye açık, sonsuz olasılıkları barındıran bir gelecek algısı yerine, çevreci ideolojide gelecek, geçmişin deneyimleri ışığında yalnızca karanlık bir zaman aralığı algısı olarak vardır. Karanlığı dağıtacak bir değişim olacaksa, bu, zamansal olarak geleceğe ait değildir, çünkü geçmiş ve gelecek, şimdiki zamanda erimiştir; yani, değişim ancak şimdide mümkündür. Bir başka deyişle, ekolojik toplum bir 'gelecek' ütopyasıdır ama gelecek, şimdiye ait bir zaman formu olarak görüldüğü için, aslında şimdi oluşturulacak bir toplumdur; değilse, gelecek, ekolojik yıkıma doğru yol almak olduğu için, o zaman aralığında değiştirilecek bir şey de kalmayacak demektir. Bu bakımdan, çevreci ideolojideki zaman kavramı yukarıda tartışılan ideolojik unsurlarla bağlantılıdır. Geçmiş ve şimdiki zamanda hüküm süren endüstriyelizm, sınırsız büyüme, kaynakların tükenmesi, nüfus baskısı, çevre kirliliği, yok olan türler, toplumsal ve psikolojik sorunlar, doğaya ve kendine yabancılaşma, küresel ısınma, silahlanma ve savaşlar, nükleer riskler, yaşanmaz hale gelmiş kentler ve gen mühendisliğinin olumsuz sonuçları vb., bunların her biri toptan bir yıkıma dönüşen gelecek zamanın kanıtlarıdır. Bir yandan, insan yaşamının merkezinden alındığı ve

gelişme ve ilerlemeyi sağlayacak olan insanın biyolojik sınırlarının bulunduğu kabul edildiği, öte yandan da, bilimsel-teknolojik gelişmelerin geçmişteki ve şimdiki uygulamaları ancak yıkımın araçlarını mükemmelleştirdiği için, gelecek zaman şimdide yapılanan, şimdide ait bir yıkımın zaman aralığıdır.

Çevreci ideolojinin vaat ettiği ekolojik toplum, toplumsal ve doğal yaşamın hemen her alanını kuşatır. Herkesin nitelikli bir yaşam sürdürebileceği bir gelire kavuştuğu, doğaya ve kendine yabancılaşmaya yol açmayan bir iş ortamında çalıştığı, talep yerine gereksinime dayalı bir üretim-tüketim örgütlenmesinin bulunduğu, canlı ve cansız varlıkların insandan bağımsız değerlerinin kabul edilip saygı gösterildiği (ve örneğin hayvanlar üzerindeki deneylerin ve sömürünün reddedildiği), her türlü cins, dil, din, ırk, etnik ayrımcılığın ortadan kalktığı, karar alma ve eyleyiş süreçlerinin, etkilenenlerin katılımına olanak sağlayacak en uygun ölçekte biçimlendiği, doğrudan demokrasi mekanizmalarının işlevsellik kazandığı, tarım, enerji, eğitim, sağlık, toplumsal refah, turizm, ulaşım vb. siyasaaların ekolojik döngülerle tam bir uyum gösterdiği, adil bir ekonominin, adil bir toplumun, kuşaklar arası adaletin ve ekolojik adaletin sağlandığı bir toplum tasavvuru söz konusudur (bkz. ALLIANCE 90/THE GREEN PARLIAMENTARY GROUP, 2001: 11-2; BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN, 1998; DIE GRÜNEN, Tarihsiz; DOBSON, 1990: 73-129; THE GREEN PARTY, 2001a, 2001b; IRVINE/PONTON, 1988; PAEHLKE, 1989: 143-76; PORRITT, 1984: 115-211).

Ekolojik toplumda yerelliğe ve küçük ölçeğe vurgu yapılır. Bu vurgu, yerel kaynakların kullanılması ve yerel birimlerin yetkilendirilmesi sayesinde kendine güven ve kendine yeterlilik ilkelerinin gerçekleştirilmesi ve sonuçta, ekolojik döngülerle uyumlu, sürdürülebilir toplum pratiklerinin mümkün olabilmesi gerekçesine dayanır. Bununla birlikte, kimi yorumların tersine (örn. bkz. DOBSON, 1999: 244-5; LEACH, 1996: 274-5) Schumacher'in (1973) 'küçük güzeldir' sloganına göndermeyle, küçük olanın zorunlu olarak her zaman güzel de olduğu anlayışı mutlak bir kabul görmez. Örgütler, kurumlar ve insanlar için değişmez tek bir ölçeğin söz konusu olmadığı, farklı amaçları gerçekleştirilmeyi mümkün kılan uygun ölçeğin bulunmasının esas olduğu belirtilir (PORRITT, 1984: 164-5; THE GREEN PARTY, 2001a: Science and Technology). Uygun ölçek, küçüğü ve büyüğü tek bir süreçte göz önünde bulundurur. Daha küçük ve daha yerel ölçeğe vurgu ekolojik toplumda çeşitliliğin korunması ilkesine gönderme yaparken, büyük ölçek, yeryüzündeki bütün insanlar arasındaki karşılıklı bağımlılığın, dolayısıyla da bütünleşme ilkesinin altını çizer. Yerelliğin önemsenmesi, aynı zamanda, ekolojik toplumun siyasal yönüyle ilgilidir. Mevcut siyasal rejimin alternatifi, hiyerarşiden uzak, katılıma açık, merkezîyetçi olmayan yerel otoritelerin güçlendirilmesi, karar ve yetki sahibi olmalarının sağlanmasıdır. Bu sayede, kendine yeterli yerel birimlere içerilebilen, onun işleyiş mekanizmalarına katılabilen bireyler, potansiyellerini gerçekleştirebile-

ceklerdir. Yerel topluluğa bağlılık duygusu ve yerel ölçekte doğayla yakınlaşma, giderek, insanın doğayla ilişkisini gözden geçirmesini, dolayısıyla da, gezegensel bir bağlılık duygusunun ve bilincinin gelişimini beraberinde getirecek ve eko-merkezci ilkenin de etkisiyle gezegene ve diğer canlı-cansız varlıklara sorumluluk duygusunun oluşumunu sağlayacaktır. Bu ise, sürdürülebilir ekolojik topluma geçişin önünü açacaktır.

Strateji ve Taktik

Çevreci ideolojinin bakış açısından, insanlık kendi kendini yıkıma doğru götürürken ve beraberinde birçok başka yaşam biçimlerini de sürüklerken çıkışı mümkün kılacak yol, parçacı ve reformist yaklaşımlarla bazı siyasa ların değiştirilmesinden ibaret değildir. Geleceği şimdiki zamanda oluşturarak yıkıma engel olmanın yolu, kulvar değişikliği değil, radikal bir rota değişikliği ile ekolojik topluma geçişin sağlanmasıdır. Çevreci ideolojide bu amacı başarmaya dönük strateji, Ekim Devrimi türünde bir altüst oluşu ve ardından yeniden inşayı içermez, bir geçiş ve dönüşüm süreci olarak kurgulanır. Dönüşüm stratejisinin gerekçelerinden biri, gerçek değişimin bir olaya bağlı olmaktan çok, bir süreç oluşu iddiasında yatar. Bu süreçte, mevcut kurumların ve yaşam tarzlarının dönüşüme uğramasıyla ekolojik topluma geçilecektir. İkinci gerekçe, çevreciliğin zaman kavramıyla bağlantılı olarak endüstriyel toplum yapısındaki ve yaşam tarzlarındaki değişimin gelecekteki bir tarihe ertelenmesinden herhangi bir yarar sağlama olanağının bulunmamasıdır. Süreç şimdiki zamanda, hemen başlarsa bir anlamı vardır. Üçüncüsü ise, şiddet kullanmama ilkesinin sonucu olarak, ekolojik toplumu gerçekleştirme amacının şiddeti ve zoru içeren herhangi bir yöntemi kullanmayı meşru kılamayacağı düşüncesidir. Dönüşüm süreci mevcut yaşam tarzlarının baskı ve otorite marifetiyle ortadan kaldırılmasına olanak tanımaz. Tersine, bunların, alternatif yaşam tarzlarıyla birlikte var oldukları, süreç içerisinde rıza ve ikna ile değişime uğrayarak ekolojik toplumun gereklerine uyum gösterecekleri inancı söz konusudur. Bir yandan, herkesin niceliksel, sahte, maddi ekonomik değerlerden vazgeçerek, bir anda sürdürülebilir toplum hedefine bağlanmasını beklemenin gerçekçi olmadığı kabul edildiğinden, öte yandan da, bu hedefin gerçekleştirilmesinde rızaya dayanmayan araçların kullanımı benimsenmediği için, ekolojik topluma geçiş ancak barışçıl bir dönüşüm süreci ile mümkündür.

Çevreci ideoloji ne ekolojik topluma geçişle ilgili sorunların tümüne hazır yanıtlar ürettiği iddiasındadır, ne de geçişi mümkün kılacak araçların teke indirilebileceğini öngörür. Bu bakımdan, değişik mekansal ölçeklerde yanıtlar oluşturarak ideolojiyi hedefe taşıyacak pratiklerin ve üretilen taktiklerin çeşitliliği söz konusudur. Yerel ölçekte, tekil bir sorun çevresinde etkinlik gösteren dar kapsamlı, enformel yurttaş girişimlerinin ya da formel örgütlenmelerin, daha geniş kapsamlı ve uzun süreli parlamento dışı muhalefet

hareketlerinin, ulusal ve uluslararası ölçeklerde mücadele eden örgütlerin ve hareketlerin, partili mücadeleyi benimseyen Yeşil partilerin, aynı amacın parçaları oldukları kabul edilir. Ne kadar çok sayıda ve farklı alanda mücadele edilirse geniş kapsamlı bir değişim olasılığı o ölçüde yüksektir. Dönüşüm stratejisinin bir uzantısı olarak, yalnızca bu aktör grupları arasında değil, aynı zamanda çevreci ideolojiyi benimsemeyen 'endüstriyelistler' arasında da bir diyalog ve uzlaşma zemini aranır. Onların demokratik bir ortamda hangi yola yöneleceklerine dair seçme özgürlüklerinin bulunduğu belirtilir. Yeşil partiler, doğaları gereği, parlamenter mücadele taktiklerini önemserler, ama parlamento dışı muhalefet ile her zaman sıkı bir ilişki içindedirler. Alman Yeşillerinin kendilerini bir 'hareket-parti' olarak oluşturmaları bu gerçeğe işaret eder. Yeşil parti-hareket ilişkisi taktiklerin çeşitliliğini beraberinde getirir. Bireysel ve toplumsal bilinci yükselten, mevcut siyasaları ve partileri etkileyen lobi faaliyetlerinden çevreye zarar veren ürünlerin boykot edilmesine, alternatif yaşam biçimlerini ortaya koyan ve kendi kaynaklarını, gücünü harekete geçiren yerel topluluk girişimlerinden oturma, işgal gibi doğrudan eylem türlerine, Yeşil partilerin her çeşit siyasal etkinliklerinden çevre vergileri, standartları ve özendiricileri gibi hükümet müdahalesine kadar bir dizi taktik benimsenmektedir. Gerek çevreci hareketlerin baskı grubu taktikleriyle gerekse Yeşil partilerin, hükümetteki, parlamentodaki ve seçimlerdeki yüksek performanslarıyla karar alma mekanizmalarını ve çeşitli siyasaları olumlu yönde etkiledikleri savunulur. Bir bakıma, bu sınırlı başarılar gerçek bir değişimin ilk işaretleri olarak sunulur.

Toptan bir dönüşümün asıl kaynağı ise etik değerlerdeki ve yaşam tarzlarındaki değişimdir. Burada çevreci ideolojinin birey/insan vurgusu ön plana çıkar. Tek tek bireylerin önemsiz gibi görünen tercihleri, toplamda onulmaz bir yıkıcılıkla sonuçlanmaktadır. Bu nedenle, kurumsal değişiklikler bireysel değerlerde ve yaşam tarzlarındaki değişikliklerle tamamlanmalıdır. Birindeki değişim, diğerkindeki değişimi kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir. Çevreci ideolojinin birey davranışlarındaki değişimin, yani çevreci yaşam tarzına kişisel bir bağlanmanın üzerinde duruyor olmasını (örn. yerel topluluk girişimlerinde yer alarak alternatif pratikler geliştirmek, otomobilden vazgeçmek), onu diğer siyasal ideolojilerden farklı kılan bir özellik olarak değerlendiren görüşler vardır (örn. VINCENT, 1995: 209). İnsanların birbirleriyle ve doğayla ilişki biçimlerinin toplamı olarak görülen yaşam tarzlarındaki değişim, dünyadaki yaşamı yıkım noktasından sürdürülebilirliğe doğru değiştirmenin yollarından biridir. İnsanı yaşamın merkezi olarak görmeyen, gezegen bilincinin ve farklı yaşam formlarına karşı sorumluluğun gelişmesini sağlayan bir değer ve etik değişimidir bu. Çevreci ideoloji etik, değer, sorumluluk anlayışındaki değişim talebiyle tüm insanlara çağrıda bulunur. İnsan toplumunun ve yaşam destek sisteminin bütünlüğünü, çeşitliliğini, zenginliğini ve niteliğini sürdürmek bütün insanlığın sorumluluğudur. Endüstri toplumunun çeşitli kertelerinde yaşanan

sorunlar, bu arada özellikle de çevre sorunları, herkesi, bütün insanları bir ayırım gözetmeksizin şu ya da bu biçimde etkilemektedir. Herkesi etkileyen çevre sorunları çerçevesinde, radikal bir değişime göndermede bulunan genel bir insan çıkarı oluşmaktadır. Dolayısıyla, dünyanın kaderini değiştirecek olan da, büyümeyi sınırlandırarak, nüfusu azaltarak, eko-merkezciliği benimseyerek, uygun teknolojiye karar vererek ortak çıkar temelinde ekolojik toplum için kurucu bir rol atfedilen insandır. Bununla birlikte, verili koşullar altında, ekolojik topluma geçiş herkesin eşit ölçüde çıkarına olmayacağına göre, bazı grupların mevcut toplumsal yapının sürmesinde, başka bazı grupların ise değiştirilmesinde görece daha çok çıkarlarının bulunduğu kabul edilmektedir. Bu ise, ideolojik metinlerin genellikle yanıt üretmediği değişimin aktörleri kimdir sorusunu gündeme taşır. Çevreci ideoloji bütün insanlığa çağrı çıkarsa bile, dönüşümün motoru, öncüsü 'orta sınıf' olarak ortaya çıkar. Bu en açık biçimde Porritt'in (1984: 116) metninde görülür. Orta sınıfın değişimin öncü aktörü olması, bu sınıfın kendi gerçek çıkarının ekolojik toplumda yattığını daha kolay görebilme şansına sahip olması nedeniyle bu toplumun gerektirdiği yaşam tarzı değişikliğine daha çabuk ve kolay uyum sağlayabilmesi gerekçesine dayandırılır. Bu gerekçenin geçerli olup olmadığı tartışmasına girmeksizin (örn. bkz. BENTON, 1997: 40-4; DOBSON, 1990: 152-69; MARTELL, 1994: 127-30, 192), hem çevreci hareketlerin hem de Yeşil partilerin üye ve destekçilerinin ağırlıklı olarak orta sınıftan oluştuğunu gösteren araştırmaların bulunduğu belirtilmelidir (bkz. COTGROVE / DUFF, 1980: 342; LOWE / GOYDER, 1983: 10-3; MÜLLER-ROMMEL, 1989: 117; ROBERTS, 1999: 144; ROCHE, 1989: SCOTT, 1990: 138-9). Eğer durum buysa, çevreciliğin bir öznenen ya da toplumsal belirlenimlerden özerkleşmiş, yalnızca ideolojik bir eklemlemeden ibaret olmadığı vurgulanmalıdır. İster dönüşümdeki kuruculuk rolüyle insan, ister dönüşümün öncüsü olarak orta sınıf biçiminde olsun, çevreciliğin bir özne kategorisi öngördüğü söylenebilir. Bir başka deyişle, çevrecilik herhangi bir özne kategorisinden özerkleşmiş salt 'söylemsel bir pratik' (LACLAU / MOUFFE, 1985: 109) olarak görülemez. Söz konusu olan, kimliklerini çevreci ideolojinin belirlediği özneler değil, zaten var olan birtakım kimliklerin, toplumsal olarak belirlenmiş öznelerin çevreci ideolojik unsurlarla diyalog halinde olmasıdır.

Sonuç

Yukarıda tartışıldığı gibi, çevreciliğin ideolojik unsurları birbirlerini tamamlayan bir ilişki içindedirler; bunlar, kendisi de bir ideolojik unsur olan ekolojik toplum ideali içinde eklemlelenerek bir bütünlük sergilemektedir. Endüstriyelizmin ürünü olarak görülen ve gezegeni toptan bir yıkıma götüren endüstri toplumunun çevreci alternatifi ekolojik toplumdur. Bir başka deyişle, çevreciliğin siyasal projesi, ekolojik/sürdürülebilir toplumun kurulmasıdır. Bu

toplumda, fiziksel ve ekolojik yasaların öngördüğü sınırlar bakımından sürdürülmesi olanaksız olan niceliksel ekonomik büyümenin yerini, ekolojik döngülerle uyumlu, sınırları gözeten ve niteliksel gelişmeye dayanan bir ekonomik sistem alacaktır. Eko-merkezcilik ilkesine göre, insan ve diğer organizmalar ancak doğa içinde ve doğaya bağımlı olarak yaşayabildiğine göre, ekolojik topluma geçilebilmesinin ve sürdürülebilmesinin koşullarından biri, artış hızıyla, tüketim düzeyiyle ve oluşturduğu atıklarla yaşamın fiziksel ve biyolojik altyapısını tahrip eden insan nüfusunun, organizmalar-çevre ilişkisinde belirli bir dengeyi sağlamak üzere azalmasıdır. Şimdiye değin, toplum-doğa ilişkisini bir hükmeden-hükmedilen ilişkisine dönüştürmenin araçlarını sunan bilimsel-teknolojik gelişmeler, toplumsal denetimin demokratik mekanizmalarında süzülüşünde, çeşitlilik, karmaşıklık, kendine yeterlilik, daha az enerjiyle daha niteliklinin üretimi, daha az kirlilik, yeniden kullanım ve geri kazanım gibi ekolojik toplumun ilkelerini gerçekleştirmenin maddi olanaklarını sunacaktır. Bu çerçevede düşünüldüğünde, çevreciliğin sürdürülebilir toplum ideali çevreselciliğin sürdürülebilir kalkınma ya da sürdürülebilir büyüme idealinden farklıdır. Sürdürülebilir kalkınma, daha çok, çevre ile ekonomiyi ilişkilendiren ve etkinlik, verimlilik, çevresel kaynak kullanmada rasyonellik, yer seçimi vb. gibi ekonomik ilkelerin belirlediği bir çevreye duyarlı büyüme anlayışını yansıtır. Oysa, çevreciliğin sürdürülebilir toplum ideali, bireysel, toplumsal ve kültürel gelişmenin önünü açacak sektörlerde nitelikli büyüme dışında, büyümenin, nüfus artışının ve teknolojik ilerlemelerin sınırlarını dikkate alan, fiziksel, doğal ve ekolojik ilkelerin belirlediği ve sürdürülebilir kalkınmadan daha kapsamlı bir proje olan ekolojik toplum idealidir.

Bu alternatif topluma şimdiki zamanda geçilmesinin gerekliliğine işaret ederek unsurlar arası ilişkileri tamamlayan, çevreciliğin zaman kavramıdır. Çevreci ideolojide, her ne kadar ekolojik topluma şimdide geçilmesinin altı çizilse de, bu, bir yıkımdan kurtuluşa geçiş öngördüğü için, bir yandan diğer siyasal ideolojilerle benzeşen biçimde, bir 'gelecek' ütopyası geliştirildiği söylenebilir. Ama öte yandan, onlardan farklı olarak, çevreci ideolojide insanın potansiyelinin ve kapasitesinin sınırlılığının vurgulanıyor olması, bu toplumun gerçekleştirilmesi ile ilgili kuşkuvarın oluşmasına neden olur. Çevrenin yanında, insanın da maddi (fiziksel, biyolojik) sınırlılıkları nedeniyle gelişmenin ve ilerlemenin sınırlarına dikkat çekilirken, insanın, sınırlılığı da kabul edilmekle birlikte, bilinçsel (düşünce, etik, değer, sorumluluk) değişim potansiyeli ön plana çıkarılarak ekolojik topluma geçişin önü açılmak istenir. Bu noktada iki temel sorun belirir. Birincisi, eko-merkezcilik çerçevesinde, insan (ve genel olarak organizmalar) -doğa ikiliği terk edilmek istenirken, maddi/fiziksel-bilinçsel/düşünsel olan ikiliği yaratıldığı için, söz konusu ikiliğin ortadan kaldırılması bir yana, tersine, yeniden üretilme zemini hazırlanmaktadır. Kartezyen düşünüşün madde-bilinç, beden-düşünce ikiliği, insanı doğadan

ayırın insan-doğa ikiliğine dayalı yaklaşımların belirleyenlerinden biri olagelmıştır. Bunu destekler içerikteki bir başka nokta, eko-merkezciliğin felsefi bir ilke olmaktan siyasal, ideolojik bir unsura doğru evrilme sürecinde bazı kırılmalara maruz kalmasıdır. İdeologların ve Yeşil partilerin manifestolarında, insanın gereksinimleri, bireyin bilincinde, düşünce sisteminde, etik, değer ve sorumluluk anlayışındaki değişim (örn. THE GREEN PARTY, 2000; 2001a: Responsibilities and Rights), uygun ölçeğin aynı zamanda insansal ölçek olarak nitelenmesi, insanın gezegenin idare memuru olarak görülmesi ve dünyayı korurken insanların aslında kendilerini, kendi çıkarlarını korudukları (PORRITT, 1984: 205, 147, 117), ve çoğu insanın kendi çocukları için daha iyi bir gelecek istemesi (IRVINE/PONTON, 1988: 146) gibi, insana vurgu yapan ifadeler öne çıkmaktadır. İnsan bir yandan yaşamın merkezinden alınmaya çalışılırken, diğer yandan ona, doğanın bakıcısı olarak (doğa ve bilinçlenmiş bakıcısı ikiliği) yeniden işlevsellik kazandırılarak ekolojik topluma geçişte kurucu bir rol yüklenmektedir. Bu, çevreci ideolojinin yaygınlaşması için doğanın geri kalanına değil de insana yönelmenin kaçınılmazlığından kaynaklandığı kadar, insanın biyolojik sınırlılıkları-bilinçsel değişim potansiyeli ayrımı ile de beslenmektedir.

Bu ayrıma bağlı ikinci sorun, ekolojik topluma geçişle ilgilidir. Çevreci ideolojide bireylerin düşüncesindeki değişim abartılarak, ekonomi gibi maddi yapıların etik/bilinç değişimi ile dönüştürülebileceği varsayılır. Kapitalist toplumun sorunlarının nedenleri endüstriyelizme indirildiği için, etik, bilinç, ideoloji değişimi endüstri toplumunu ekolojik topluma dönüştürmenin ana dinamiği olarak ele alınır. Toplumsal formasyonun bileşenlerinden biri olarak ideoloji önemlidir, ama ideolojik değişim karmaşık ve çok boyutlu toplumsal bütünlüğü değiştirmeye yeterli midir? Örneğin, kapitalist birikim süreçleri terk edilmeden, ideolojide değişimle ekolojik toplumun gerçekleştirilebilmesi olanaklı mıdır? Çevreci ideolojide kapitalizme ve sosyalizme eşit uzaklıkta durulur, her ikisinin de ekolojik ve toplumsal krizlere yol açtıkları savunulur ve çıkış bir dönüşümde, ekolojik topluma geçişte görülür. Serbest pazar ekonomisi eleştirilir ama kapitalizmin yıkılması gerektiğine dair bir tartışmaya yer verilmez. Piyasa ekonomisinin saptanan hastalıklarının giderilmesi için hükümet müdahalesi, yerel topluluk girişimleri ve asıl olarak da bilinç ve davranış değişikliği üzerinde yoğunlaşılır. Kapitalizm kendi yasalarını icra etmeyi sürdürürken ve sınıf ilişkilerinin sonucu olarak siyasal çıktılar ve iktidar ilişkileri de bu yasalara tabi iken, bilinç değişikliği dışında kalan yöntemlerin pratikte nasıl bir değişim doğuracağı, geriye kalan bilinç değişikliğinin ise ekolojik topluma geçişi nasıl mümkün kılacağı sorusu, çevreci ideolojide yanıtız kalmaktadır. Kuşkusuz, yukarıda belirtildiği gibi, çevreci ideolojide her soruya yanıt oluşturulduğu iddiası yoktur. Ama, gezegensel bir yıkıma karşı çözüm olarak sunulan çevreci ideoloji, dönüşüm mekanizmalarının yetersizliği ölçüsünde kendi tarihinin başladığı yere dönmüş olmaktadır: Toptan bir yıkım.

Kaynakça

- ALLIANCE 90/THE GREEN PARLIAMENTARY GROUP (2001), *47 Alliance 90 / Green Parliamentarians* (Berlin).
- BARRY, John (1999), *Rethinking Green Politics* (London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage).
- BENTON, Ted (1996), *The Greening of Marxism* (New York and London: The Guilford Press).
- BENTON, Ted (1997), "Beyond Left and Right? Ecological Politics, Capitalism and Modernity, JACOBS, Michael (ed.), *Greening the Millennium? The New Politics of the Environment* (Oxford: Blackwell): 34-46.
- BOOKCHIN, Murray (1980), *Toward an Ecological Society* (Montréal: Black Rose).
- BRAMWELL, Anna (1989), *Ecology in the 20th Century: A History* (New Haven and London: Yale University Press).
- BROWN, Lester R. (1978), *The Twenty-Ninth Day: Accommodating Human Needs and Numbers to the Earth's Resources* (New York: Norton).
- BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN (1998), *New Majorities Only With Us* (Bonn).
- CARTER, Alan (1999), *Radical Green Political Theory* (London and New York: Routledge).
- CASTELLS, Manuel (1997), *The Power of Identity* (Oxford: Blackwell).
- COTGROVE, Stephen/DUFF, Andrew (1980), "Environmentalism, Middle-Class Radicalism and Politics," *Sociological Review*, 28 / 2: 333-51.
- DOBSON, Andrew (1990), *Green Political Thought* (London and Cambridge: Routledge).
- DOBSON, Andrew (1999), "Ecologism," EATWELL, Roger/WRIGHT, Anthony (eds.), *Contemporary Political Ideologies* (London and New York: Pinter, 2. Baskı): 231-54.
- EAGLETON, Terry (1991), *Ideology: An Introduction* (London and New York: Verso).
- ECKERSLEY, Robyn (1992), *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach* (Albany: State University of New York).
- EHRENFELD, David (1991), *The Arrogance of Humanism* (Oxford: Oxford University Press).
- EHRlich, Paul R. (1968), *The Population Bomb* (New York: Ballantine Books).
- ELLIOTT, Lorraine (1998), *The Global Politics of the Environment* (Basingstoke and London: Macmillan).
- GIDDENS, Anthony (1990), *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Polity Press).
- THE GREEN PARTY of England & Wales (2000), *Philosophical Basis*, <http://www.greenparty.org.uk/policy/mfss/pbasis.html> (zilyaret 20.3.2002).
- THE GREEN PARTY of England & Wales (2001a) *Manifesto for a Sustainable Society*, <http://www.greenparty.org.uk/policy/mfss/Index.html> (zilyaret 20.3.2002).
- THE GREEN PARTY of England & Wales (2001b) *Green Party Manifesto: Reach for the Future* (London).
- GRUNDMANN, Reiner (1991), "The Ecological Challenge to Marxism," *New Left Review* (I), 187: 103-20.
- DIE GRÜNEN (Tarihsiz), *The Program of the Green Party of the Federal Republic of Germany* (Bonn).
- HARDIN, Garrett (1974), "Living on a Lifeboat," *BioScience*, 24 / 10: 561-8.
- HARRÉ, Rom/BROCKMEIER, Jens/MÜHLHÄUSLER, Peter (1999), *Greenspeak: A Study of Environmental Discourse* (Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage).
- HAYWARD, Tim (1998), *Political Theory and Ecological Values* (Cambridge: Polity Press).
- HEYWOOD, Andrew (1992), *Political Ideologies: An Introduction* (Basingstoke and London: Macmillan).

- IRVINE, Sandy / PONTON, Alec (1988), *A Green Manifesto: Policies for a Green Future* (London: Macdonald Optima).
- LACLAU, Ernesto (1977), *Politics and ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism* (London: New Left Books).
- LACLAU, Ernesto/MOUJFFE, Chantal (1985), *Hegemony & Socialist Strategy* (London and New York: Verso).
- LEACH, Robert (1996), *British Political Ideologies* (London: Prentice Hall and Harvester Wheatsheaf, 2. Baskı).
- LOWE, Phillip / GOYDER, Jane (1983), *Environmental Groups in Politics* (London: Allen and Unwin).
- MALTHUS, Thomas R. (1958), *An Essay on Population* (London and New York: Everman's Library, Vol.1).
- MARTELL, Luke (1994), *Ecology and Society: An Introduction* (Cambridge: Polity Press).
- MEADOWS, Donella H. / MEADOWS, Dennis L. / RANDERS, Jorgen / BAHRENS III, William W. (1974), *The Limits to Growth* (London and New York: Pan Books).
- MÜLLER-ROMMEL, Ferdinand (1989), "The German Greens in the 1980s: Short-Term Cyclical Protest or indicator of Transformation," *Political Studies*, 37 / 1: 114-22.
- NAESS, Arne (1989), *Ecology, Community and Lifestyle* (Cambridge: Cambridge University Press).
- NAESS, Arne (1995), "The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary," DRENGSON, Alan / INOVE, Yuichi (eds.), *The Deep Ecology Movement: An Introductory Anthology* (Berkeley: North Atlantic Books): 3-9.
- O'RIORDAN, Tim (1981), *Environmentalism* (London: Pion).
- PAEHLKE, Robert C. (1989), *Environmentalism and the Future of Progressive Politics* (New Haven and London: Yale University Press).
- PARKIN, Sara (1989), *Green Parties: An International Guide* (London: Heretic Books).
- PATERSON, Tony (1989), *The Green Conservative: A Manifesto for the Environment* (London: Bow Publications Ltd).
- PEPPER, David (1993), *Eco-Socialism: From Deep Ecology to Social Justice* (London and New York: Routledge).
- PORRITT, Jonathon (1984), *Seeing Green* (Oxford: Basil Blackwell).
- ROBERTS, Geoffrey K. (1999), "From a Party of Young Voters to an Ageing Generation Party? Alliance '90 / The Greens After the 1998 Federal Elections," *Environmental Politics*, 8 / 3: 140-6.
- ROBINSON, Mike (1992), *The Greening of British Party Politics* (Manchester: Manchester University Press).
- ROCHE, Agnés (1989), "Qui Sout Les Verts," *Vert-Contact*, 133 / 25 Novembre-1 Décembre.
- SCHUMACHER, Fritz (1973), *Small is Beautiful: Economics as if People Mattered* (London: Blond and Briggs).
- SCOTT, Alan (1990), *Ideology and the New Social Movements* (London and New York: Routledge).
- STAVRAKAKIS, Yannis (1997a), "Green Ideology: A Discursive Reading," *Journal of Political Ideologies*, 2 / 3: 259-79.
- STAVRAKAKIS, Yannis (1997b), "Green Fantasy and the Real of Nature: Elements of a Lacanian Critique of Green Ideological Discourse," *Journal for the Psychoanalysis of Culture & Society*, 2 / 1: 123-32.
- TORGERSON, Douglas (1999), *The Promise of Green Politics: Environmentalism and the Public Sphere* (Durham: Duke University Press).
- VINCENT, Andrew (1995), *Modern Political Ideologies* (Oxford, UK & Cambridge, USA: Blackwell, 2. Baskı).
- WISSENBURG, M.L.J. (1997), "A Taxonomy of Green Ideas," *Journal of Political Ideologies*, 2 / 1: 29-50.
- ZIZEK, Slavoj (2000), "Why We All Love to Hate Haider," *New Left Review (II)*, 2: 37-45.